

บทเรียนจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน
กรณีศึกษาการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนโครงการ
“เกษตรปลอดภัย” และ “ตลาดสีเขียวบ้านนา”

Lessons Learned from Community-Based Participatory
Action Research, Case Studies on Promoting Community
Participation in “Good Agricultural Practice” and
“Ban Na Green Market” Projects

เอกรินทร์ พึ่งประชา
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
Ekarin Phungpracha
Faculty of Archaeology, Silpakorn University
*E-mail: thachinriver@gmail.com

วันรับบทความ: 31 สิงหาคม 2563 (Received August 31, 2020)
วันแก้ไขบทความ: 6 พฤศจิกายน 2563 (Revised November 6, 2020)
วันตอบรับบทความ: 16 ธันวาคม 2563 (Revised December 16, 2020)

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อถอดบทเรียน 1) แนวทางจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเพื่อขับเคลื่อนชุมชนในมิติเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียวของชุมชน และ 2) ผลกระทบการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมทำให้เกิดความขัดแย้งในความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และ 3) แนวทางการจัดการปัญหาดังกล่าว พื้นที่ศึกษาคือหมู่บ้านนา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ส่วนระเบียบวิธีวิจัย บทความนี้จะประยุกต์การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนและสังเคราะห์เอกสารที่สัมพันธ์กับประเด็นวิจัย ผลการศึกษาพบว่าการนำกระบวนการวิจัยดังกล่าวเพื่อขับเคลื่อนชุมชนจำเป็นต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของชุมชน สิ่งสำคัญต้องทำความเข้าใจชุมชนอย่างลึกซึ้งในมิติต่าง ๆ ขณะที่ ปรากฏการณ์ความขัดแย้งจากการงานวิจัยขับเคลื่อนชุมชนคือสิ่งที่อยู่เหนือแผนการดำเนินงานวิจัย โครงการวิจัยได้จัดเวทีอย่างไม่เป็นทางการเพื่อพูดคุยกับแกนนำหมู่บ้าน เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

คำสำคัญ: การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน, เกษตรปลอดภัย, ตลาดสีเขียว, ถอดบทเรียน

Abstract

This article presents the lessons learned from community-based participatory action research (CBPR) for community-driven development based on good agricultural practice and community green markets, including the impact of CBPR on social conflicts within the community, and the methods for managing and resolving this conflict. The field research was carried out in Ban Na, Dansai District, Loei Province. The article shows that community-driven research needs to be adapted to the community's situation. Researchers need to have a deep understanding of the community in various dimensions. Social conflicts may emerge from the research, and must be managed by informal meetings among local leaders and other parties to exchange views and resolve issues.

Keywords: community-based participatory action research, good agricultural practice, green market, lessons learned

เกริ่นนำ

การวิจัยแบบเดิมมักเริ่มต้นจากความใคร่รู้ค้นหาคำตอบจากมุมมองของนักวิจัย โดยมีกระบวนการค้นคว้าที่มีระเบียบวิธีวิจัยที่เคร่งครัด เพื่อทำงานวิจัยแสดงผลลัพธ์ในเชิงประจักษ์ สามารถพิสูจน์ ตรวจสอบและชี้วัดได้เป็นรูปธรรม ขณะเดียวกันก็ม้งานวิจัยจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะงานทางสังคมศาสตร์หลายชิ้นที่ได้รับแนวคิดจากการหาความรู้และความจริงแบบวิทยาศาสตร์ (scientific methods) หรือเชิงปฏิฐานนิยม (Positivism) ไป “กดทับ” สารระสำคัญจนกลายเป็นการวิจัยที่ใช้ผู้วิจัยเป็นศูนย์กลาง องค์กรความรู้จึงอยู่ที่นักวิจัยที่เป็นคนนอกชุมชน เกิดปัญหาในแง่ของการนำผลการวิจัย

ไปต่อยอดใช้ประโยชน์ เพราะเมื่อโครงการวิจัยนั้น ๆ สิ้นสุด ผลลัพธ์ที่ได้กลับ
 เครื่องคิดด้วยระเบียบวิธีและเทคนิคการวิเคราะห์ (Bradbury, 2015; Prasad,
 2018)

ปัญหาดังกล่าวทำให้แวดวงการศึกษาและการพัฒนาหันมาทบทวนวิธี
 คิดและหลักการในการทำวิจัยขับเคลื่อนชุมชน ซึ่งมีชื่อเรียกที่หลากหลาย เช่น
 งานวิจัยบนฐานของชุมชน (community-based research) งานวิจัยอย่าง
 มีส่วนร่วมของชุมชน (community-based participatory research) และ
 งานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) เป็นต้น (Greenwood & Levin,
 1998) งานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนเหล่านี้มีแนวคิดหลัก
 ที่ต้องการสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยในทุกชั้น
 ตอน มุ่งหาความรู้ โดยเฉพาะการเก็บรวบรวมข้อมูลและการสะท้อนคิดที่
 นักวิจัยและคนในชุมชนเป็นผู้ดำเนินการวิจัย ตลอดจนการจัดทำแผนกิจกรรม
 และแนวทางแก้ไขปัญหาชุมชน เพื่อความเข้าใจและพัฒนาสิ่งต่าง ๆ โดยทำให้
 เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน (บำเพ็ญ, 2552; วิรัตน์, 2554; McNiff, 2017)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนจึงเป็นการวิจัยที่ไม่
 หยุตนิ่ง เพราะต้องมิกิจกรรมเชิงปฏิบัติการร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับชุมชน
 อย่างต่อเนื่องในระหว่างดำเนินการวิจัย อีกทั้งยังเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน
 ที่เข้ามามีส่วนร่วมสามารถเรียนรู้ร่วมกัน สะท้อนผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้
 เชิงถกเถียง มองเห็นปัญหาของตัวเอง เห็นทางออกหรือทางแก้ปัญหาของ
 ชุมชนร่วมกัน ซึ่งเป็นการปรับปรุงวิธีการวิจัยดั้งเดิมให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น
 กลไกวิจัยดังกล่าวทำให้นักวิจัยหลากหลายสาขาต่างประยุกต์วิธีการเข้าไป
 ศึกษาเพื่อตอบโจทย์ด้านการพัฒนาทั้งการศึกษา การท่องเที่ยว การพัฒนา
 เศรษฐกิจฐานราก การพัฒนาโครงการต่าง ๆ ฯลฯ เช่นเดียวกับโครงการวิจัย
 การเพิ่มศักยภาพเกษตรกรและหมู่บ้านต้นแบบการผลิตและการตลาดสีเขียว
 มาตรฐานด้านชายกรีนเนทโดยประยุกต์ใช้แนวทางระบบการรับรองมาตรฐาน
 อย่างมีส่วนร่วม อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย (เอกรินทร์ และคณะ, 2562) ที่มี
 การออกแบบกิจกรรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนและผลักดัน
 จนเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรตัวอย่างมา
 ทำเกษตรปลอดภัยที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมและส่งเสริมตลาดสีเขียวในชุมชน

สร้างรายได้ให้เกษตรกรอย่างต่อเนื่อง ซึ่งทำให้เห็นคุณค่าต่อการเรียนรู้กระบวนการวิจัยดังกล่าวด้วยการถอดบทเรียน

อย่างไรก็ตาม การถอดบทเรียนในบทความนี้ หาใช้ศึกษาที่ผลลัพธ์ของการดำเนินงานวิจัยให้บรรลุจุดประสงค์การวิจัย หากแต่เลือกมุมมองเล็ก ๆ ซึ่งเป็นผลกระทบที่เกิดจากองค์ประกอบของการขับเคลื่อนงานวิจัยที่มีการออกแบบกิจกรรมร่วมกับชุมชน เช่น การส่งเสริมการทำเกษตรปลอดภัยและการสร้างตลาดสีเขียวบ้านนา นั้นส่งผลกระทบต่อปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีความขัดแย้งอยู่เป็นทุนให้ปะทุออกมา จนส่งผลกระทบต่อ การขับเคลื่อนว่าจะดำเนินต่อไปได้หรือไม่ โดยเฉพาะกับผู้เขียนในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัยนั้นได้ประยุกต์วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมมาจัดการปัญหาดังกล่าวได้หรือไม่และอย่างไร

วัตถุประสงค์

บทความเรื่องนี้เป็น การถอดบทเรียนการขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องการเพิ่มศักยภาพเกษตรกรและหมู่บ้านต้นแบบการผลิตและการตลาดสีเขียวมาตรฐานด้านชายกรีนเนท โดยประยุกต์ใช้แนวทางระบบการรับรองมาตรฐานอย่างมีส่วนร่วม Participatory guarantee system (PGS) อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย (เอกรินทร์ และคณะ, 2562) โดยให้ความสำคัญกับประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. แนวทางจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม กับชุมชนเพื่อส่งเสริมชุมชนในมิติเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียวของชุมชน
2. ผลกระทบการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม กับชุมชนจนทำให้เกิดความขัดแย้งภายในที่มีก่อนหน้าปะทุขึ้นในความสัมพันธ์ของคนในชุมชน
3. แนวทางการจัดการปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการวิจัยขับเคลื่อนชุมชน

วิธีวิจัย

งานศึกษาเรื่องนี้เป็นการถอดบทเรียนจากงานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม กับชุมชน โดยรวบรวมข้อมูลจากระดับปฐมภูมิและทุติยภูมิ

กล่าวคือ ข้อมูลปฐมภูมิจากงานภาคสนามประกอบด้วยการสัมภาษณ์แบบกลุ่ม สัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การศึกษาดูงาน การประชุมระดมความเห็น และการนำเสนอวีดิทัศน์ ส่วนข้อมูลทุติยภูมิล้วนรวบรวมจากเอกสารสิ่งพิมพ์ เอกสารเชิงนโยบายและวรรณกรรมต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับประเด็นวิจัย โดยนำมาสังเคราะห์เพื่อวางแผนการสร้างเวทีร่วมกับคนในชุมชน แต่เนื่องจากการถอดบทเรียนจากงานศึกษาครั้งนี้สัมพันธ์กับเรื่องราวชีวิตของผู้คนในเชิงขัดแย้ง ผู้เขียนจึงใช้นามสมมุติของผู้ให้ข้อมูลและหมู่บ้านที่ทำการศึกษากัน เพื่อป้องกันสิทธิ์และผลกระทบของผู้ให้ข้อมูลและชุมชนที่อาจเกิดขึ้นจากงานวิจัย

พื้นที่ศึกษาคือพื้นที่จากการขยายงานวิจัย หลังจากทีโครงการวิจัยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยอย่างต่อเนื่องจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2559-2560 คณะวิจัยได้ขับเคลื่อนชุมชนจนเกิด “จุดเปลี่ยน” (turning point) สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงท้องถิ่น เมื่อดำเนินโครงการวิจัย “การสร้างศักยภาพของครัวเรือนในระบบผลิตทางการเกษตรเพื่อความมั่นคงทางอาหาร: กรณีศึกษาหมู่บ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย” (เอกรินทร์ และคณะ, 2560) โดยสร้างตลาด “พืชผักปลอดภัย” มาตรฐานด่านซ้ายกรีนเนทให้กับเกษตรกรบ้านก้างปลา เปิดตลาดพืชผักปลอดภัยที่โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย ตลอดจนสร้างกลุ่มเกษตรกรปลอดภัยที่มีเครือข่ายเข้มแข็งที่บ้านก้างปลา ด้วยการประยุกต์การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนและคิดค้นกิจกรรมที่เกิดจากความต้องการของชุมชนจนผลวิจัยสัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์โครงการ

เหตุนี้ ผู้เขียนจึงนำวิจัยดังกล่าวมาประยุกต์เพื่อขยายผลในเชิงพื้นที่ที่บ้านนา ตำบลนาดี อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เนื่องจากหมู่บ้านมีฐานทรัพยากรทางอาหารที่เหมาะสมและมีเครือข่ายนักวิจัยท้องถิ่น แกนนำเกษตรกรที่เข้มแข็งและผู้นำหมู่บ้านที่สนใจขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียว โดยงานศึกษาเรื่องนี้จะให้ความสำคัญกับผู้มีส่วนร่วมแบ่งโครงสร้างหลัก 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นคณะวิจัยซึ่งประกอบด้วยนักวิจัยจากส่วนกลางภาคถึงตัวผู้เขียน นักวิจัยท้องถิ่นซึ่งเป็นบุคลากรของโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้ายทั้งที่อยู่ในและนอกชุมชน ตลอดจนผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ ในการทำ

เกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียวจากภายนอก คือ นักวิชาการและแกนนำเกษตรกรบ้านก้างปลา รวมถึงภาคส่วนต่าง ๆ ของท้องถิ่น คือ อำเภอด่านซ้าย องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและโรงพยาบาลส่วนตำบล เป็นต้น ขณะที่ ส่วนที่สองคือภาคส่วนจากบ้านนาคือผู้นำชุมชน แกนนำเกษตรกรและเกษตรกรที่สนใจการทำเกษตรปลอดภัย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม: ความเข้าใจเบื้องต้น

การขับเคลื่อนชุมชนหรือ “การพัฒนาชุมชน” เป็นวิธีคิดที่เติบโตเด่นชัดนับสิบเนื่องจากประเทศตะวันตกที่ต้องการพัฒนาประเทศในโลกที่สามให้ทัดเทียมประเทศตะวันตก ทั้งการเพิ่มศักยภาพด้านต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชนและการสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน ตลอดจนการพัฒนาที่อยู่อาศัย เป็นต้น (Greenwood & Levin, 1998) วิธีคิดดังกล่าวส่งผลทำให้รัฐผลักดันการพัฒนาจากวิธีการส่วนบนสู่ชุมชน ตลอดจนส่งเสริมงานวิจัยขับเคลื่อนชุมชนมากมาย แต่เมื่อนำไปปฏิบัติ โครงการวิจัยจำนวนมากกลับล้มเหลว เพราะไม่ตรงกับความต้องการของชุมชน เช่น การพัฒนาโครงการขนาดใหญ่สู่ชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเขื่อน โรงไฟฟ้า โรงงานอุตสาหกรรม การท่องเที่ยว ฯลฯ (Stoecker, 2013) ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้นักวิจัยและนักพัฒนาเกิดการทบทวนบทบาทงานวิจัยในการขับเคลื่อนชุมชน จนนำมาสู่การสร้างกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน (ชอบ และโกวิทย์, 2537; วรรณดี, 2556; ภัทรพร, 2559; McIntyre, 2008)

งานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนเป็นการผสมผสานระหว่างงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน (community-based participatory research) และงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) (Greenwood & Levin, 1998) มีหลักการสำคัญเพื่อส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย เป็นการแสวงหาความรู้ เพื่อทำความเข้าใจกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนจนส่งผลกระทบต่อในมิติเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยมีหลักการทำงานสำคัญประกอบด้วย การเก็บรวบรวมข้อมูล การสะท้อนคิดที่นักวิจัยและคนใน โดยเริ่มตั้งแต่การค้นหาสถานการณ์ปัญหา การตั้งคำถาม การวางแผนการร่วมเก็บข้อมูล ประมวล

ผลและวิเคราะห์ข้อมูล นำสู่การจัดทำแผนและแนวทางแก้ไขปัญหามุมชน
 อย่างเป็นรูปธรรม (บำเพ็ญ, 2552; วิรัตน์, 2554; McNiff, 2017)

จะเห็นได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนมีการ
 ทดลองและปฏิบัติอย่างยาวนาน บนฐานของหลักฐานและความต้องการของ
 คนในชุมชน เป็นทางเลือกหนึ่งจากกระแสการทำงานวิจัยแบบเดิมหรือแบบ
 ปฏิฐานนิยม (Positivism) สู่วิธีการนำวิธีการแบบวิชาวิธีในการสร้างความ
 เข้าใจและมองว่าผู้มีส่วนร่วมไม่เหมือนวัตถุที่เป็นเพียงผู้ถูกกระทำ หากแต่
 เป็นสิ่งที่มีการประกอบสร้างความหลากหลาย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด “หลัง
 ยุคทันสมัย” (postmodern) (Stoecker, 2013) ดังนั้น วิธีวิทยาของการวิจัย
 เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนประกอบด้วย 1) แนวคิดที่คนในชุมชน
 ที่ทำการวิจัยมีสิทธิในการตัดสินใจการพัฒนา 2) การตระหนักถึงความต้องการ
 ของชุมชน และ 3) การมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย แก่นความคิดนี้เป็น
 เสมือนเครื่องมือที่ช่วยป้องกันการดำเนินการแบบเบ็ดเสร็จจากงานวิจัยรูป
 แบบเดิม ขณะเดียวกันก็ส่งเสริมให้ภาคส่วนต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมเพื่อจุด
 มุ่งหมายในการพัฒนาชุมชน

วิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ให้ความสำคัญกับภาคส่วนต่าง ๆ
 ของชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ส่งผลทำให้นักพัฒนาและนัก
 สังคมศาสตร์ โดยเฉพาะนักมานุษยวิทยาเชิงปฏิบัติการ (Practicing
 anthropologists) ได้ประยุกต์วิธีการมาเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาเกี่ยว
 กับสิ่งแวดล้อม ประชากรศาสตร์ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ สังคมและสาธารณสุข
 เป็นต้น โดยนักมานุษยวิทยาประยุกต์จะใช้วิธีการเชิงชาติพันธุ์วรรณา นับ
 ตั้งแต่การสังเกตร่วมและเทคนิคการสัมภาษณ์เชิงลึกประสานเข้ากับปฏิบัติ
 การอย่างมีส่วนร่วม เพื่อตรวจสอบปัจจัยที่อาจเป็นอุปสรรคหรือสนับสนุน
 การแก้ปัญหาดังกล่าว (อานันท์, 2548) และสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือ ผลกระทบ
 จากการเข้าไปปฏิบัติการวิจัยหรือขับเคลื่อนในชุมชน จนนำไปสู่ความเห็นที่
 ต่างและ/หรือความขัดแย้งในชุมชน ขณะเดียวกัน การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจาก
 ผลกระทบของงานวิจัยยังไม่มีสูตรสำเร็จในการปฏิบัติ (Ballamingie &
 Johnson, 2011; DeMarrais, 1998; Iphofen, 2015; Liamputtong,
 2007)

อย่างไรก็ตาม ตำแหน่งแห่งที่ของนักวิจัยนับเป็นสิ่งสำคัญสุดในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น กล่าวคือ นักวิจัยต้องหวนกลับมาพิจารณาปฏิบัติการงานวิจัยขั้นตอนใดที่นำไปสู่ความขัดแย้ง หลักการแก้ปัญหาดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นว่า งานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนมีนัยถูกทำให้เป็นการเมือง “politicised” และเกิดเป็นปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการขับเคลื่อนที่มีความซับซ้อน ส่งผลทำให้นักวิจัยต้องเรียนรู้อย่างเท่าทันต่อปัจจัยและ/หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่อาจเกิดอย่างไม่คาดคิด ตลอดจนถาโถมเข้ามากระทบกับโครงการวิจัยอยู่ตลอดเวลาดำเนินวิจัย (DeMarrais, 1998)

ปฏิบัติการวิจัยดังกล่าวจึงเป็นเรื่องท้าทายต่อตัวนักวิจัย โดยเฉพาะกับแนวทางจัดการปัญหาความขัดแย้ง หากรวมถึงการทำความเข้าใจต่อผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัย ประการสำคัญสุด ปัญหาที่เกิดขึ้นได้นำสู่ความซับซ้อนใจของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนว่า นักวิจัยควรดำเนินวิจัยต่อไปหรือไม่ เหตุนี้ นักวิจัยจำเป็นต้องกลับไปทบทวนแผนการดำเนินงานชะลอการวิจัยและหาแนวทางจัดการปัญหาที่เกิดขึ้น โดยใช้หลักการฟังเสียงจากคนในชุมชนอย่างเชิงลึกและสร้างวงสนทนาของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในระดับต่าง ๆ ต่อปัญหาที่เกิดขึ้น (Iphofen, 2015) ซึ่งบทความนี้จะถอดบทเรียนวิธีวิทยาดังกล่าวว่าเกิดจากกลไกและเงื่อนไขใด ตลอดจนจัดการปัญหาจากการทำวิจัยอย่างไรที่เกิดจากผลกระทบการขับเคลื่อนชุมชน

โรงละครหลังใหญ่ใน “บ้านนา”

โลกคือละคร และโรงละครหลังนี้มีชื่อว่า “บ้านนา” หมู่บ้านที่ผู้เขียนใช้เป็นเวทีในการขับเคลื่อนการแสดงเรื่องเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียวเพื่อเชื่อมโยงกับการฟื้นฟูระบบฐานอาหารของชุมชนซึ่งก็คือดิน น้ำและป่า ฉากสำคัญในการทำความเข้าใจการใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนจำเป็นอย่างยิ่งศึกษาหมู่บ้านในมิติสังคมและวัฒนธรรมต่าง ๆ

บ้านนาตั้งอยู่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลนาดี ตำบลนาดี อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ห่างจากตัวอำเภอด่านซ้ายไปทางทิศเหนือประมาณ 11 กิโลเมตร มีจำนวนประชากรทั้งหมด 614 คน แบ่งเป็น ผู้ชาย 310 คน และ

ผู้หญิง 314 คน รวมทั้งหมด 193 ครัวเรือน มีการจัดการพื้นที่ออกเป็นพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยและพื้นที่ทำการเกษตร ประกอบไปด้วย ทำนา ทำไร่และเลี้ยงสัตว์ (เอกรินทร์ และคณะ, 2562)

ส่วนประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ชาวบ้านเล่าขานกันว่า เมื่อร้อยกว่าปีก่อน บรรพบุรุษของคนบ้านนาหนีศึกสงครามมาจากฝั่งประเทศลาวอพยพข้ามแม่น้ำโขง มาทางด้านภูเขาทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ตั้งรกรากบริเวณภูใหญเรียกว่า “บ้านเดินซาตอง” หรือ “บ้านฮ้าง” (ตำบลนามาลา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลยในปัจจุบัน) เมื่อเกิดโรคระบาดจึงมีการย้ายถิ่นมาตั้งบริเวณพื้นที่บ้านนาในปัจจุบัน

ขณะที่วิถีการดำรงชีพ ในอดีต คนบ้านนาทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก เลี้ยงสัตว์ ปลูกข้าวโพด แตง ถั่วและข้าวนาดำบนที่ราบแคบ ๆ ส่วนพื้นที่สูงบนภูจะทำไร่เลื่อนลอยปลูกข้าวไร่และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์แบบยังชีพ กล่าวคือ ชาวบ้านจะเปลี่ยนพื้นที่เพาะปลูกไปเรื่อย ๆ แล้วปล่อยให้พื้นที่เดิมกร้างก่อนวนกลับมาทำที่เดิมอีกครั้ง โดยไม่มีการไถ อุปกรณ์ที่ใช้ทำการเกษตรจะเป็นเครื่องมือการทำเกษตรพื้นบ้าน กระทั่งมีรถไถเข้ามาในชุมชนเมื่อประมาณ 20 ปีก่อน เกษตรกรจึงเริ่มหันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวอย่างข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ขยายพื้นที่ยังผืนป่าจนเกิดเป็นเขาหัวโล้น

ด้านสภาพสังคม บ้านนามีลักษณะทางสังคมแบบเครือญาติ มีความเป็นอยู่แบบพึ่งพาอาศัย แบ่งปันและช่วยเหลือเกื้อกูล เคารพผู้อาวุโสในชุมชน โดยมีตระกูลใหญ่คือ “เพียรประสิทธิ์” เป็นผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน หากมีเหตุทะเลาะวิวาทเรื่องเล็กน้อย จะตกลงกันเอง หากตกลงไม่ได้ ผู้อาวุโสจะเป็นผู้ไกล่เกลี่ย ส่วนความขัดแย้งกรณีใหญ่ ๆ นอกจากมีผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ยังมีการตั้งคณะกรรมการประกอบด้วยผู้นำหมู่บ้านและอดีตผู้ใหญ่บ้านร่วมรับฟังปัญหา เพื่อหาข้อตกลงร่วมกัน หรือหากหาข้อสรุปไม่ได้จะส่งเรื่องไปยังอำเภอหรือให้ตำรวจตัดสิน ปัจจุบัน สภาพทางสังคมในหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไป หากแต่การตัดสินปัญหาความขัดแย้งยังอิงกับระบบอาวุโสเช่นเดิม ยกเว้นกรณีความผิดทางกฎหมาย เช่น ยาเสพติดและอาชญากรรมจะส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

จากสภาพสังคมดังกล่าวสามารถแบ่งโครงสร้างผู้นำทางสังคมบ้านนาได้ 3 ประเภท คือ

1. ผู้นำทางการเป็นผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากทางราชการ เช่น ผู้ใหญ่บ้านมีหน้าที่ดูแลลูกบ้าน ประสานงานและติดต่อกับทางอำเภอและรับนโยบายของทางราชการเข้ามาพัฒนาหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน คือ นายทม เพียรประสิทธิ์

2. ผู้นำอาวุโสเป็นผู้นำที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและเคารพในการตัดสินใจ หนึ่งในผู้นำอาวุโสคนปัจจุบัน คือ นางกัน เพียรประสิทธิ์ จะมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมของชุมชน

3. ผู้นำทางประเพณีและความเชื่อเป็นผู้นำทั้งในทางศาสนา ความเชื่อ และพิธีกรรมของหมู่บ้าน โดยเฉพาะความเชื่อ “ผีหมู่บ้าน” คือ พ่อกวน นางเทียมและนางแตง พ่อกวนคนปัจจุบันเป็นแม่แก่ อยู่ในตำแหน่งมานานหลายสิบปี โดยสืบทอดตำแหน่งจากเป็นพ่อกวนคนก่อนซึ่งเป็นพ่อที่เสียชีวิตไปได้มาเข้าฝันให้ทำหน้าที่ต่อ แต่หากผู้ที่ถูกเลือกไม่ต้องการรับก็จะเลือกใหม่อีกครั้ง ส่วนเจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้านเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพุทธเท่านั้น

จะเห็นได้ว่า ผู้นำทั้ง 3 ประเภท ถือเป็นผู้ที่มีอำนาจและอิทธิพลทางความคิดของคนในชุมชนอย่างมาก ในบทบาทหน้าที่แตกต่างกัน ประการสำคัญ เมื่อหมู่บ้านจัดกิจกรรมหรืองานสำคัญใด ๆ เช่น งานราษฎร์และ/หรืองานหลวง ผู้นำทั้ง 3 กลุ่มมักได้รับคำเชิญมาร่วมงานในฐานะประธานพิธีเสมอ นอกจากนี้ โครงสร้าง ทางสังคมของผู้นำยังมีบทบาทต่อการเคลื่อนไหวกิจกรรมทางสังคมและพัฒนาของหมู่บ้าน หากผู้นำฝั่งใดเป็นผู้นำที่ได้รับความเคารพในชุมชนมากกว่า การขับเคลื่อนที่ต้องอาศัยประชาคมตีก็มีแนวโน้มผ่านได้ไม่ยากนัก

ปฏิบัติการทางสังคม: กระแส อำนาจและความขัดแย้ง

ปฏิบัติการทางสังคมเป็นแนวคิดที่พยายามทำความเข้าใจสังคมและวัฒนธรรมโดยวิเคราะห์บนฐานการปฏิบัติในชีวิตประจำวันและ/หรือการใช้ชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ โดยเชื่อมโยงเข้ากับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมนั้น ๆ ก่อให้เกิดความรู้และ/หรืออำนาจ กระทั่งพัฒนาสู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อใช้ในการต่อรองในปฏิสัมพันธ์ต่าง ๆ (Bourdieu, 1977; Foucault, 1980

and Ortner, 1984) ส่วนงานศึกษาเรื่องนี้จะมองปฏิบัติการทางสังคมในฐานะกิจกรรมที่ใช้ขับเคลื่อนชุมชนและสัมพันธ์กับวิถีเกษตรของชุมชน โดยประยุกต์กระบวนการวิจัยการอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนมาสร้างกิจกรรมของโครงการวิจัยประกอบด้วย การเตรียมความพร้อมและการเขียนร่างงานวิจัย การทำประชาคมติดกับชุมชน อบรมเชิงปฏิบัติการฯ การศึกษาดูงาน การตรวจแปลงระบบการรับรองมาตรฐานอย่างมีส่วนร่วม (PGS) “โซว์รูม” พี่ชผักปลอดภัย และตลาดสีเขียวบ้านนา กิจกรรมทั้งหมด ผู้เขียนได้ออกแบบร่วมกับคณะวิจัยท้องถิ่น แกนนำเกษตรกรและคนในชุมชน เพื่อส่งเสริมชาวบ้านทำเกษตรปลอดภัยและสร้างตลาดสีเขียวขึ้นมาในชุมชน ขณะเดียวกันกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ก็เปรียบเสมือน “ระเบิดเวลา” ให้ความขัดแย้งที่มีอยู่ชุมชนปะทุขึ้น

1. จากแนวคิดสู่การเขียนร่างงานวิจัย

ผู้เขียนได้กำหนดจุดประสงค์ของงานวิจัยไว้ชัดเจนก่อนลงพื้นที่ว่า ต้องการขยายแนวคิดการทำเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียวเครือข่ายด้านซ้ายกรีนเนทสู่ชุมชนต่าง ๆ ในอำเภอด่านซ้าย และบ้านนาก็เป็นอีกหนึ่งชุมชนในการขับเคลื่อนงานวิจัย โดยร่างแผนความคิดก่อนลงชุมชนดังนี้

ครั้งแรกเป็นการแนะนำและทำความเข้าใจแนวคิด แนวทางการทำงานวิจัยและสอบถามความต้องการของชุมชนว่าสนใจการทำเกษตรปลอดภัยและการตลาดสีเขียวกับแกนนำของหมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโสของหมู่บ้านและแกนนำเกษตรกร ตลอดจนนักวิจัยท้องถิ่นจากโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้ายที่เป็นลูกหลานของคนในหมู่บ้าน เบื้องต้นทุกฝ่ายต่างเห็นชอบในหลักการที่จะขับเคลื่อนงานวิจัย

ครั้งที่สองเป็นการประชุมระดมความคิดเห็นกับแกนนำกลุ่มเดิม ค้นหาโจทย์ในประเด็นที่สัมพันธ์กับการทำเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียว รวมถึงการตั้งคำถามคณะวิจัยท้องถิ่นว่าหากจะจัดตั้งตลาดสีเขียวในหมู่บ้านจะต้องดำเนินการอย่างไร สามารถใช้แนวคิดที่ดำเนินการแล้วสัมฤทธิ์ผลจากตลาดสีเขียวโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้ายได้หรือไม่

ครั้งที่สามเป็นการประชุมระดมความคิดเห็นกับคณะวิจัยท้องถิ่น

ดูรายละเอียดข้อเสนอโครงการ เพื่อทำความเข้าใจต่อโครงการวิจัยร่วมกัน ก่อนเปิดเวทีประชาคมตีร่วมกับภาคส่วนต่าง ๆ ในบ้านนา

2. การทำประชาคมตีกับชุมชน

การจัดเวทีประชาคมตีการขับเคลื่อนงานวิจัย ผู้เขียนประยุกต์รูปแบบ ประชุมกลุ่ม โดยเชิญกลุ่มผู้นำหมู่บ้านทั้งทางการ ประกอบด้วยนายกองค์การบริหารส่วนตำบล กำนันตำบลนาดี ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลส่งเสริม ส่วนตำบล (รพสต.) บ้านนา และผู้นำไม่เป็นทางการ คือ ผู้อาวุโสและผู้รู้ใน ชุมชน ตลอดจนส่งใบตอบรับการเข้าร่วมประชาคมตีไปยังทุกครัวเรือน และ ก่อนจัดประชาคมตีได้ประสานงานไปยังผู้ใหญ่บ้านให้ประชาสัมพันธ์การ ประชาคมตีผ่านหอกระจายเสียงของหมู่บ้านก่อนวันจัดประชาคมตี 1 วัน และ ประกาศกิจกรรมการประชุมอีกครั้งในเช้าของวันจัดประชาคมตี ส่วนพ่อกวน ผู้นำจิตวิญญาณ ผู้เขียนเดินทางไปบอกกล่าวเพื่อให้รับทราบถึงการจัดอบรม เจริญปฏิบัติและการเห็นชอบกับประชาคมตี แต่ไม่ขอเข้าร่วมการทำประชาคมตี โดยให้เห็นผลว่าตนเองเป็นผู้นำจิตวิญญาณ ไม่ข้องเกี่ยวกับเรื่องทางโลก

วันจัดทำประชาคมตีการขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียว มีขั้นตอนสำคัญ เริ่มต้นจากผู้เขียนแนะนำตัวและทีมวิจัย ก่อนชี้แจงจุดประสงค์ การประชุมให้ผู้เข้าร่วมรับทราบว่าการประชุมครั้งนี้เพื่อขับเคลื่อนเกษตร ปลอดภัยและตลาดสีเขียวขึ้นในหมู่บ้าน พร้อมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างภาค ส่วนต่าง ๆ ในท้องถิ่นและชาวบ้าน จนได้มติร่วมกันคือเห็นชอบการขับเคลื่อน เรื่องดังกล่าว เพียงแต่อยากได้ชื่อตลาดที่เป็นเอกลักษณ์ จึงร่วมกันถกเถียง และแลกเปลี่ยนความคิดเห็น จนได้ชื่อ “ตลาดสีเขียวบ้านนา” ท้ายสุด ผู้เขียน ได้ชี้แจงเพิ่มเติมว่า เนื่องจากกรอบงานวิจัยกำหนดระยะเวลาดำเนินการ โครงการจากผู้สนับสนุนทุนไว้ 1 ปี 6 เดือน ต่อไปนี้จะเกิดการอบรมเชิงปฏิบัติ การอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนที่หลากหลาย คือ การอบรมเชิงปฏิบัติอย่างมี ส่วนร่วม การศึกษาดูงาน การจัดทำแปลงสาธิตพืชผักปลอดภัย การตรวจ แปลงด้วยระบบการประกันอย่างมีส่วนร่วม จนกระทั่งพัฒนาเป็นตลาดสีเขียว เกิดขึ้นในหมู่บ้าน

3. อบรมปฏิบัติการและศึกษาดูงาน

ผู้เขียนให้ความสำคัญกับการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม กับชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะเป็นกระบวนการหนึ่งที่สำคัญในการพัฒนาชาวบ้านที่เข้าร่วมสมาชิกกลุ่มพืชผักปลอดภัย การอบรมเชิงปฏิบัติการที่เกิดขึ้นเป็นการพัฒนา “ต้นแบบ” จากหมู่บ้านต้นแบบบ้านกำแพงปลา หมู่บ้านหนึ่งในอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ที่โครงการวิจัยขับเคลื่อนชุมชนสำเร็จ ดังเห็นจากการรวมกลุ่มเกษตรกรพืชผักปลอดภัยบ้านกำแพงปลาและร่วมกันสร้างตลาดสีเขียวที่โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย สร้างรายได้ให้เกษตรกรอย่างต่อเนื่องตลอดปี แล้วยำนำองค์ความรู้ดังกล่าวมาสานกับความรู้ตลอดจนปรับเปลี่ยนตามความต้องการของชาวบ้าน จนทำให้สมาชิกพืชผักปลอดภัยบ้านนาเกิดการเรียนรู้และปฏิบัติสอดคล้องกับโครงการวิจัยที่ต้องการส่งเสริมการปลูกพืชผักปลอดภัย ด้วยการลด ละและเลิกใช้สารเคมีทางการเกษตร พร้อมส่งเสริมการตลาดสีเขียว กล่าวอีกนัยหนึ่งการอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนที่เกิดขึ้นถือเป็นการจัดการผลิตอาหารทางการเกษตรด้วยระบบปลอดภัยแบบครบวงจร นับตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำ

การอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนจะดำเนินอย่างเป็นระบบ มีการปรับความรู้เชิงวิชาการให้ชาวบ้านปฏิบัติได้ง่ายขึ้น นับจากการเรียนรู้เชิงทฤษฎีและหลักการ กระทั่งปฏิบัติร่วมกัน โดยมีวิทยากรผู้เชี่ยวชาญในสาขานั้น ๆ ที่เคยทำงานร่วมกับชุมชนมาดำเนินกิจกรรม เพื่อให้สมาชิกที่เข้าอบรมเข้าใจอย่างถ่องแท้ในการทำการเกษตรระบบปลอดภัย ประการสำคัญสมาชิกสามารถนำความรู้ไปปฏิบัติในวิถีเกษตรของตนเอง อย่างเหมาะสมกับนิเวศเกษตรของตนเอง การอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนประกอบด้วย

“ปุ๋ยสั่งตัด” เป็นการอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน เพื่อให้เกษตรกรมีความรู้พื้นฐานเรื่องดินและรู้ถึงสุขภาพของดินในแปลงเกษตรของตนเองเป็นเช่นไร พร้อมการใช้เครื่องมือตรวจดินอย่างง่าย (test kit) เพื่อคำนวณสูตรปุ๋ยให้เหมาะสมกับดินและพืชที่ปลูก เป็นการใช้ปุ๋ยได้อย่างมีประสิทธิภาพและยังเป็นการลดต้นทุนในการทำเกษตร

“การจัดการปุ๋ยชีววิธีแบบครบวงจรและเคล็ดลับทำปุ๋ยสูตรพิเศษ”

เป็นการอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนที่เสริมสร้างความรู้ด้านการผลิตปุ๋ย ตั้งแต่ขั้นตอนการทำความเข้าใจลักษณะดิน วัสดุที่ใช้ในการหมักปุ๋ยแต่ละประเภท ไปจนถึงการทำความเข้าใจกระบวนการย่อยสลายของปุ๋ยอินทรีย์ เพื่อนำไปปรับใช้กับแปลงเกษตรของตนให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ

“เรียนรู้แมงและแมลงในโลกของพืช” และ “รู้เท่า รู้ทันและพิชิตโรคพืชด้วยชีววิธี” การอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนนี้เป็นการออกแบบเพื่อเสริมสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับโรคพืชและแมลงศัตรูพืชที่ประสบปัญหาในการการทำเกษตรปลอดภัย

ส่วนการศึกษาดูงาน คณะวิจัยท้องถิ่นและแกนนำเกษตรกรเสนออยากเรียนรู้ตลาดสีเขียวอย่างเป็นระบบ ผู้เขียนจึงวางแผนและพาคณะทำงานไปศึกษา “ตลาดนัดเกษตรปลอดภัย อาหารปลอดภัย” มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพราะมีประสบการณ์การสร้างตลาดสีเขียวอย่างเป็นระบบจากต้นน้ำ กลางน้ำ ยังปลายน้ำ นับตั้งแต่การเตรียมเมล็ดพันธุ์เพาะกล้า การจัดการแปลง การดูแลพืชผัก การเก็บเกี่ยว ตลอดจนการจัดการตลาดสีเขียว ซึ่งทำให้เห็นปัญหาและอุปสรรค ตลอดจนแนวทางการจัดการปัญหา

กล่าวโดยสรุป บทเรียนสำคัญจากการอบรมเชิงปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วม กับชุมชนและการศึกษาดูงานพบว่า ความรู้หลายอย่างแม้จะมีการแปลงสาระสำคัญให้ง่ายต่อเกษตรกร แต่หลายเรื่องกับเป็นอุปสรรคในการเข้าถึง เพราะมีลักษณะที่ซับซ้อนและมีความเป็นวิชาการ อย่างไรก็ตาม นักวิจัยท้องถิ่นและแกนนำเกษตรกรตอบตรงกันคือ กิจกรรมเหล่านี้ได้สร้างแรงบันดาลใจให้พวกเขาในการพัฒนาแปลงเกษตร รวมถึงเห็นแนวทางในการปรับใช้องค์ความรู้ที่ได้กับแปลงเกษตรของตนเองและนำองค์ความรู้เหล่านี้ไปเผยแพร่เพื่อขยายเครือข่ายการทำเกษตรปลอดภัยตลอดจนแนวทางการทำตลาดสีเขียวให้เกิดขึ้นที่บ้านนา

4. เมื่อเกษตรกรคือนักวิทยาศาสตร์

ในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย นักวิจัยท้องถิ่นจากโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้ายและแกนนำเกษตรกรบ้านก้างปลาได้รวมตัวกันเป็น

เครือข่ายเรียกว่า “ด่านซ้ายกรีนเนท” โดยได้รับการส่งเสริมจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้ายและเกษตรกรในเครือข่ายด่านซ้ายกรีนเนท มีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมการทำเกษตรปลอดภัยโดยใช้ระบบการรับรองมาตรฐานอย่างมีส่วนร่วม (PGS) ผสานกับการตรวจสอบสารเคมีปนเปื้อนในพืชผัก และเพื่อทำให้เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งในแง่สิ่งแวดล้อม รายได้และสุขภาพ

เครือข่ายด่านซ้ายกรีนเนทได้เข้ามาเป็นวิทยากรอบรมให้ความรู้แก่เกษตรกรบ้านนาผู้สนใจและทำข้อตกลงร่วมกันในเรื่องของคุณภาพผลผลิตของตนว่าควรจัดอยู่ในพืชผักปลอดภัยหรือพืชผักปลอดสารเคมี ซึ่งความแตกต่างของทั้งสองกรณีคือ พืชผักปลอดภัยสามารถใช้สารเคมีชนิดไม่ตกค้างได้ แต่ต้องใช้ปริมาณที่ปลอดภัย มีระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวที่เหมาะสม และเมื่อตรวจสอบผลผลิตจะต้องไม่พบสารเคมีตกค้าง ส่วนการเพาะปลูกพืชผักปลอดสารเคมี จะต้องไม่มีการใช้สารเคมีทางการเกษตรในการเพาะปลูก ไม่มีการตัดแต่งด้านพันธุกรรม ซึ่งมีความละเอียดถี่ถ้วนกว่าการเพาะปลูกพืชผักปลอดภัย เหตุนี้กลุ่มเกษตรกรบ้านนาบางจึงเห็นพ้องต้องกันในเรื่องการทำผลผลิตให้เป็นพืชผักปลอดภัย เพราะเป็นเหมือนบทเรียนเริ่มต้นในการทำเกษตรรูปแบบใหม่

จากมาตรฐานดังกล่าว ด่านซ้ายกรีนเนทจึงมีแนวทางในการกำหนดนโยบายสำหรับการตรวจแปลงเกษตรร่วมกันกับเกษตรกรในชุมชน กล่าวคือ มีการสุ่มเก็บข้อมูลตัวอย่างจากแปลงผักของชาวบ้านไปตรวจสอบสารปนเปื้อนในห้องปฏิบัติการของโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย หากผลการตรวจของกลุ่มผ่านมาตรฐานแล้วจะมีการสร้างสัญลักษณ์ให้กับกลุ่ม มีเสื้อและหมวกเพื่อให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน มีการมอบเกียรติบัตรและจัดทำป้ายชื่อให้เหล่าผู้ขายพืชผักปลอดภัย พร้อมจัดทำบาร์โค้ดที่ป้ายสำหรับแสดงข้อมูลของผู้ขาย ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลผลการตรวจแปลงเกษตรและผลผลิต ตลอดจนที่อยู่ เพื่อให้ผู้บริโภคสามารถติดต่อเหล่าเกษตรกรได้โดยตรง

5. “โซว์รูม” พืชผักปลอดภัย

“โซว์รูม” พืชผักปลอดภัย มีแนวคิดจากการที่โครงการวิจัยต้องการ

ขยายเครือข่ายการทำเกษตรปลอดภัยในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ผู้เขียน นักวิจัยท้องถิ่น แกนนำเกษตรกรและชาวบ้านได้มองเห็นถึงความสำคัญของฐานทรัพยากรอาหาร (ดิน น้ำ และป่า) ของชุมชนบ้านนาที่กำลังเสื่อมโทรม จึงมีแนวคิดฟื้นฟูทรัพยากรอาหารของชุมชน โดยเริ่มจากแนวคิดที่จะปรับเปลี่ยนกิจกรรมด้านการเกษตรในพื้นที่สูงบนเขา พยายามให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำเกษตรเชิงเดี่ยวมาเป็นการทำเกษตรผสมผสานแบบยั่งยืนที่ทำให้เกษตรกรมีรายได้รายวันและรายสัปดาห์ มากกว่าการรอคอยผลผลิตรายปีอย่างข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ โดยนำพริกมาใช้เป็นพืชตัวอย่างนำร่อง เนื่องจากการปลูกพริกไม่จำเป็นต้องใช้พื้นที่มากเท่าการปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เพียงแต่เกษตรกรต้องมีการดูแลอย่างใกล้ชิด ชาวบ้านจึงต้องแบ่งเวลามาให้กับการปลูกพริกและพืชผักปลอดภัยแทน และสร้างตลาดขึ้นมาเพื่อรองรับสินค้าให้กระบวนการเพาะปลูกของชาวบ้าน

ด้วยแนวคิดดังกล่าว ผู้เขียนจึงพูดคุยกับแกนนำเกษตรกรพบว่า เป็นกิจกรรมที่น่าสนใจและให้ความร่วมมือในการขับเคลื่อน นำร่องปลูกพริกและแปลงพืชผักปลอดภัย เพื่อเป็นแปลงสาธิตให้แก่ชาวบ้านในชุมชน โดยใช้พื้นที่บริเวณห้วยภู ตั้งอยู่บนเชิงเขาฝั่งตะวันออกของหมู่บ้านติดเส้นทางที่ชาวบ้านใช้สัญจรขึ้นไปทำไร่บนที่สูง พื้นที่ดังกล่าวมีนิเวศที่เหมาะสมคือ มีน้ำประปาภูเขาไหลผ่านตลอดทั้งปี โดยพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ดินร้างของนางสาวสดี เครือหงส์ ข้าพเจ้าจึงขออนุญาตในการนำที่ดินแปลงดังกล่าว ประมาณ 10 ไร่ มาใช้ทำแปลงพืชผักสาธิต นางสาวสดีเห็นชอบ เพราะที่ร้างจะได้ใช้ประโยชน์และเป็นการขับเคลื่อนพัฒนาหมู่บ้าน

นอกจากการปลูกพริกปลอดภัย โครงการวิจัยได้สำรวจความต้องการของตลาดว่ามีความต้องการพืชผักชนิดไหน และช่วงไหนที่เหมาะสมกับพืชแต่ละชนิด พร้อมวางแผนปลูกพืชชนิดนั้นควบคู่ไปด้วย ราวเดือนธันวาคมจึงดำเนินการจัดระบบแปลงอย่างเป็นระบบ ยกร่องเตรียมดินสำหรับปลูกพืชผักสวนครัว ได้แก่ ผักกวางตุ้ง ผักสลัด ผักบุ้ง ผักชี กะหล่ำปลีและผักคะน้า เป็นต้น เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวและสามารถนำผลผลิตไปขายได้จะทำการจดบันทึกรายได้ในแต่ละครั้ง เพื่อเปรียบเทียบผลกำไร เมื่อหักต้นทุนแล้วในแต่ละรอบ ทำให้

ชาวบ้านที่ผ่านไปมาเห็นการเปลี่ยนแปลงของแปลงเกษตรที่สร้างรายได้รายวันและรายสัปดาห์ได้อย่างต่อเนื่อง แปลงสาธิตซึ่งเปรียบเสมือน “โชว์รูม” เกษตรปลอดภัย เพื่อให้ชาวบ้านที่ขึ้นทำไร่บนที่สูงได้เห็นการเปลี่ยนแปลงการทำเกษตรและการสร้างรายได้ต่อเนื่อง จนเกิดกระแสการปลูกพืชผักปลอดภัยในหมู่บ้าน

6. ตลาดสีเขียวบ้านนา: อีกหนึ่งเครือข่ายด้านชานกรีนเนท

จากการเริ่มทำแปลงสาธิตพืชผักปลอดภัยและการรวมกลุ่มทำพืชผักปลอดภัยที่บ้านนา จึงจำเป็นต้องมีการสร้างตลาดเพื่อมารองรับผลผลิตทางการเกษตร โดยมีสมาชิกจากคณะวิจัยท้องถิ่นจากโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย 3 คน และแกนนำเกษตรกรบ้านนาได้ร่วมกันขับเคลื่อนให้เกิดตลาดสีเขียวบ้านนาในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2560 โดยมีมาตรฐานการตรวจแปลงเป็นระบบเดียวกับบ้านก้างปลา และมาเปิดอย่างเป็นทางการในวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2560 โดยเปิดขายทุกเช้าวันอาทิตย์ ตลาดแห่งนี้มีสมาชิกเข้าร่วม 40 คน ผลัดเปลี่ยนนำผลผลิตทางการเกษตรมาวางจำหน่าย 12-15 รายในแต่ละนัด

เนื่องจากบ้านนามีฐานทรัพยากรทางอาหารที่หลากหลาย จึงทำให้ตลาดสีเขียวบ้านนา ไม่เพียงแต่จำหน่ายผลผลิตจากภาคการเกษตร แต่ยังมีพืชผักและอาหารจากธรรมชาติตามฤดูกาล เช่น ผักกูด ผลไม้จากป่าสัตว์น้ำตามห้วยหนองคลองบึง และยังรวมถึงอาหารพื้นบ้านที่ปรุงสำเร็จจากวัตถุดิบพื้นบ้าน เป็นต้น สินค้าพืชผักและอาหารจากธรรมชาติที่นำมาจำหน่ายเหล่านี้จะต้องผ่านการตรวจสอบด้วยระบบการรับรองมาตรฐานอย่างมีส่วนร่วม (PGS) ส่วนสินค้าที่ไม่สามารถตรวจสอบระบบ PGS เช่น อาหารพื้นบ้าน จะต้องผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการภายในตลาดก่อนที่จะจำหน่าย

กลุ่มลูกค้าของตลาดสีเขียวแห่งนี้มีทั้งคนในชุมชน คนจากต่างหมู่บ้าน และกลุ่มนักท่องเที่ยวจากอำเภอด่านซ้าย สินค้าส่วนใหญ่จะได้รับความนิยมจากคนนอกชุมชน อย่างกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มีรถมาซื้อสินค้าจำนวนมาก โดยเฉพาะพืชผักท้องถิ่น นักท่องเที่ยวมองว่ามีราคาถูกและเหมาะไปจำหน่ายส่วนกลุ่มคนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงมักจะซื้อทั้งพืชผักและอาหารพื้นบ้าน

กล่าวได้ว่า ตลาดสีเขียวบ้านนาเป็นตลาดทางเลือกของลูกค้าที่รักสุขภาพและรักสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการการผลักดันโครงการวิจัยทำให้เกิดความร่วมมือของคนในชุมชนและหน่วยงานจากภายนอก เน้นการจำหน่ายผลผลิตที่ได้จากการทำการเกษตรแบบยั่งยืน นอกจากนี้ ยังมีการจำหน่ายสินค้าท้องถิ่นที่หาได้ตามแหล่งธรรมชาติภายในชุมชน สินค้าเหล่านี้ไม่เพียงสะท้อนให้เห็นความหลากหลายทางด้านฐานทรัพยากรทางอาหารของชุมชนที่มีอัตลักษณ์ อีกทั้งยังทำให้เกิดกระแสการตื่นตัวเรื่องสุขภาพและสิ่งแวดล้อม รวมถึงส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชน แต่ขณะเดียวกันก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่นำไปสู่ความขัดแย้งในชุมชนตามมา

ฉากขัดแย้งจากการขับเคลื่อน

“เกษตรปลอดภัย” และ “ตลาดสีเขียว”

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากผลพวงการขับเคลื่อน “เกษตรปลอดภัย” และ “ตลาดสีเขียว” มีตัวละครสำคัญอยู่หลายตัว ส่วนใหญ่เป็นผู้นำหมู่บ้านที่โครงการวิจัยเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการขับเคลื่อนดังกล่าว จนเกิดความขัดแย้งในรูปแบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ ทางสังคม

1. “นักแสดง” ผู้รับบทในโลกแห่งความเป็นจริง

ตัวละครในโลกแห่งความเป็นจริงคือผู้นำหมู่บ้านบ้านนา ประกอบด้วยผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ผู้นำที่เป็นทางการคือ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านนาดี สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลนาดี (อดีตผู้นำหมู่บ้านนา) กำนันบ้านนาดี และผู้ใหญ่บ้านนา ส่วนผู้นำไม่เป็นทางการคือ อดีตผู้ใหญ่บ้านสมัยก่อนหน้า นางก้น เพียรประสิทธิ์ พ่อกวนและนางเทียม และแกนนำเกษตรกรอีก 2 คน คือ นายศิลป์ วงค์ษาและนายสุขสมใจ อย่างไรก็ตาม ผู้นำที่งานวิจัยเข้าไปมีส่วนสัมพันธ์จนนำมาสู่ความขัดแย้งและส่งผลกระทบต่องานวิจัยเรื่องนี้ คือ ผู้ใหญ่บ้าน นางก้น พ่อกวน และแกนนำเกษตรกร ส่วนผู้นำที่เหลือมีบทบาทสำคัญในเชิงสัญลักษณ์เพื่อยืนยันถึงอำนาจ

ผู้ใหญ่บ้านนา: นายทม เพียรประสิทธิ์ อายุ 51 ปี ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านบ้านนามา 2 สมัย ครั้งล่าสุดได้ตำแหน่งจนกว่าจะเกษียณอายุ เป็น

ลูกหลานตระกูลใหญ่ผู้ก่อตั้งบ้านนา และมีศักดิ์เป็นหลานชายนางกัน เพียรประสิทธิ์ ผู้นำอาวุโส นอกจากนี้ ยังเป็นเกลอ (เพื่อนสนิท) กับแกนนำ เกษตรกรอย่างนายศิลป์ วงศ์ษาและนายสุข สมใจ นายทมยังเป็นนักจัดรายการ สถานีวิทยุชุมชน มีวาทศิลป์และพุดจามีหลักการ ทำให้มีแฟนคลับในอำเภอ ด่านซ้ายเป็นจำนวนมาก และเนื่องจากมีอาชีพเดิมเป็นพ่อค้าขายโอเลี้ยง ขั้บรถเช่าตามหมู่บ้าน จึงได้ฉายาว่า “ดีเจ ไก่กาดำ” โดยชื่อไก่นั้นมีที่มาจากชื่อเล่น ส่วนปัจจุบันเลี้ยงสุนัขพันธุ์บางแก้วเป็นอาชีพเสริม จะเห็นได้ว่า นายทมมีเครือข่ายแบบเครือญาติในตระกูลใหญ่และมีเกลอเป็นแกนนำเกษตรกรของหมู่บ้าน ประกอบกับพุดจามีหลักการและเป็นพ่อค้า จึงไม่ประหลาดใจเมื่อนายทมตัดสินใจลงสมัครเป็นผู้ใหญ่บ้านเมื่อ 10 กว่าปีก่อนจะได้รับเสียงสนับสนุนจากชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ

“หมอกัน” แกนนำขับเคลื่อนชุมชน: นางกัน เพียรประสิทธิ์ อายุ 72 ปี ข้าราชการบำนาญ อดีตพยาบาลที่ทำงานสาธารณสุขในท้องถิ่น ได้รับการนับหน้าถือตาในชุมชนเป็นอย่างมาก จนชาวบ้านต่างเรียกนางกันว่า “หมอกัน” นอกจากนี้ นางกันยังเป็นบุตรสาวของผู้ใหญ่บ้านรุ่นที่ 2 ผู้ก่อตั้งหมู่บ้านนา จึงทำให้นางกันได้รับการเคารพยิ่งขึ้น แต่จุดที่น่าสนใจคือ นางกันเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยว ดูแลลูก 3 คน ตั้งแต่ยังสาว และหนึ่งในนั้นคือบุตรสาวที่ไม่เพียงแต่รับราชการเป็นพยาบาลโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย หากยังเป็นนักวิจัยท้องถิ่นของโครงการวิจัยที่ผู้เขียนดำเนินการ กล่าวได้ว่า สถานภาพแม่เลี้ยงเดี่ยวยังเสริมบารมีให้นางกัน เพราะชาวบ้านต่างชื่นชมในความสามารถเลี้ยงลูกทุกคนให้ได้ได้รับการศึกษาที่ดีและมีหน้าที่การงานที่มั่นคง ดังนั้นเมื่อหมู่บ้านจะดำเนินกิจกรรม นางกันมักเป็นตัวตั้งตัวตี สังเกตได้จากทุกวันพระใหญ่ นางกันจะทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์การพัฒนาหมู่บ้าน ณ ศาลาการเปรียญ ของวัดประจำหมู่บ้านเสมอ

พ่อกวนเป็นผู้นำแห่งจิตวิญญาณ: พ่อกวนบ้านนาคนปัจจุบันเป็นผู้หญิงอายุ 81 ปี สืบทอดตำแหน่งจากพ่อกวนคนก่อนซึ่งเป็นพ่อของตน พ่อกวนเป็นผู้นำแห่งจิตวิญญาณ หากเกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ในหมู่บ้านแล้วหาคำอธิบายไม่ได้ พ่อกวนจะเข้าทรงผีบรรพบุรุษให้เป็นผู้อธิบาย โดยอาศัยนิมิตจากผีบรรพบุรุษเป็นตัวบอกกล่าว พร้อมบอกหนทางในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

ทั้งการตั้งชั้น 5 หรือแก๊วะ (บน) ด้วยเครื่องเช่น ตลอดจนอาจบอกแนวทางปฏิบัติหรือข้อห้ามในการปฏิบัติในเรื่องนั้น ๆ นอกจากนี้ ยังสามารถดูฤกษ์ยามในงานพิธีต่าง ๆ เป็นต้น

แกนนำเกษตรกร: นายศิลป์ วงศ์ษาและนายสุข สมใจ เป็นแกนนำเกษตรกรและอาสาสมัครเพื่อสังคมของบ้านนา เมื่อมีงานหลวงและงานราษฎร์บุคคลทั้งสองมักจะไปร่วมงานของหมู่บ้านเสมอ นายศิลป์ วงศ์ษา วยเดียวกับผู้ใหญ่บ้าน เป็นคนบ้านนาดี หมู่บ้านหนึ่งในตำบลนาดี ของอำเภอด่านซ้าย เข้ามาเป็นเขยบ้านนา ครอบครัวนายศิลป์ได้เข้าไปหาประสบการณ์ทำงานโรงงานในเมืองใหญ่เมื่อหลายสิบปีก่อน ก่อนตัดสินใจกลับบ้านเกิดเพื่อดูแลผู้พ่อแก่แม่แก่ นายศิลป์จึงนำมาประสบการณ์ครั้งนั้นมาใช้ทำเกษตรผสมผสาน ประกอบกับความเพียรและขอช่วยเหลือสังคมจึงได้รับคำชื่นชมจากคนในหมู่บ้าน ส่วนนายสุข สมใจ เป็นอีกหนึ่งแกนนำเกษตรกรมีวัยเหนือกว่านายศิลป์ 6 ปี เป็นคนจากบ้านเก่า (หมู่บ้านหนึ่งในอำเภอด่านซ้าย) แต่งงานเข้ามาเป็นเขย มีประสบการณ์เป็นลูกจ้างกับราชการหน่วยงานหนึ่ง ก่อนตัดสินใจมาเป็นเกษตรกรเต็มตัวเมื่อยี่สิบกว่าปีก่อน แกนนำเกษตรกรทั้งสองคนไม่เพียงแต่มีความสนิทสนมกัน หากยังเป็นเกลอกับนายทม เพียรประสิทธิ์ และมีส่วนสำคัญทำให้นายทมได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้าน เพราะคอยสนับสนุนเรื่องงานส่วนกลางของหมู่บ้าน แต่ภายหลังทั้งสองคนมาแตกคอเรื่องการพัฒนาหมู่บ้านกับผู้ใหญ่บ้าน จนมองหน้ากันไม่ติด ทำให้ผู้ใหญ่บ้านขาดหัวแรงในการขับเคลื่อนกิจกรรมของชุมชน

จากประวัติชีวิตแกนนำหมู่บ้านที่กล่าวมา คงไม่อาจปฏิเสธว่า ผู้นำอย่างไม่เป็นทางการและแกนนำเกษตรกรล้วนมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนทำให้นายทม เพียรประสิทธิ์ ได้รับตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ผ่านทางเครือข่ายและเกลอ อย่างไรก็ตาม ภาพการผสมผสานกลมกลืนเหล่านี้กลับมีฉากหลังที่ประหลาดพร้อมที่จะแตกหัก เมื่อโครงการวิจัยเข้าไปขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียวบ้านนา (โปรดดูจากตารางตัวละครเอกที่สัมพันธ์กับความขัดแย้งจากการขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียวบ้านนา และศึกษารายละเอียดในหัวข้อถัดไป)

ตารางตัวละครเอกที่สัมพันธ์กับความขัดแย้งจากการขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัย
และตลาดสีเขียวบ้านนา

ตัวละคร	บท	ประเด็นที่สัมพันธ์กับความขัดแย้ง
นายทอม เพียรประสิทธิ์	<ul style="list-style-type: none"> ผู้ใหญ่บ้านบ้านนา ลูกหลานตระกูลใหญ่ผู้ก่อตั้งหมู่บ้านนา หลานชายนางก้น เพียรประสิทธิ์ อดีตเกลอแกนนำเกษตรกรอย่าง นายศิลป์ วงศ์ษาและนายสุข สมใจ นักจัดรายการสถานีวิทยุชุมชน 	<ul style="list-style-type: none"> การพักอาศัยในหมู่บ้านของผู้ช่วยวิจัย การขับเคลื่อนตลาดสีเขียว การขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัย ดำเนินคดียาเสพติดบุตรชายพ่อกวน
นางก้น เพียรประสิทธิ์	<ul style="list-style-type: none"> ผู้อาวุโสบ้านนา ข้าราชการบำนาญ บุตรสาวอดีตผู้ใหญ่บ้านบ้านนา แม่เลี้ยงเดี่ยว 	<ul style="list-style-type: none"> การพักอาศัยในหมู่บ้านของผู้ช่วยวิจัย การขับเคลื่อนตลาดสีเขียว การขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัย การเจ็บป่วย, ชะล่า
พ่อกวน	<ul style="list-style-type: none"> ผู้นำแห่งจิตวิญญาณประจำหมู่บ้าน 	<ul style="list-style-type: none"> การขับเคลื่อนตลาดสีเขียว บุตรชายหัวพันเรื่องยาเสพติด
นายศิลป์ วงศ์ษาและ นายสุข สมใจ	<ul style="list-style-type: none"> แกนนำเกษตรกร อาสาสมัครเพื่อสังคมของบ้านนา 	<ul style="list-style-type: none"> การขับเคลื่อนตลาดสีเขียว การขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัย

2. ฉากความขัดแย้งจากการขับเคลื่อนงานวิจัย

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยประกอบด้วยฉากสำคัญ ดังนี้ “นักวิจัย” กับตำแหน่งแห่งที่ในชุมชน, ตลาดสีเขียวบ้านนาก็จะเป็นเรื่อง การขับเคลื่อนชุมชนหรือจะเป็น “ชะล่า” (ข้อห้าม), การเจ็บป่วยของผู้นำที่ นำเสนอเรื่องความซับซ้อนของข้อขัดแย้งของผู้นำหมู่บ้าน, บทเรียนจากการ “รับฟัง” และ “พูดคุย” อีกหนึ่งแนวทางแก้ปัญหาความขัดแย้งร่วมกัน และ ฉากสุดท้ายคือ “ศักดิ์ศรี” และ “ตัวตน” กับการคลี่ปมปัญหาความขัดแย้งที่ เกิดขึ้นที่บ้านนา

1) “นักวิจัย” กับตำแหน่งแห่งที่ในชุมชน

เมื่อโครงการได้รับอนุมัติทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (หรือปัจจุบันคือสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและ นวัตกรรม) ผู้เขียนได้ทำจดหมายแจ้งรายละเอียดและจุดประสงค์ของโครงการ วิจัยไปยังจังหวัดเลย เพื่อส่งเรื่องดังกล่าวมายังอำเภอด่านซ้าย องค์การบริหาร ส่วนตำบลบ้านนาให้รับทราบและอำนวยความสะดวก อย่างเป็นลำดับขั้นตอน

คู่ขนานไปกับการทำงานภาคสนามในการจัดเวทีต่าง ๆ ก่อนหน้านั้นเป็นระยะเวลาหนึ่ง หลังจากนั้น จึงวางแผนลงภาคสนามอย่างจริงจัง พร้อมส่งผู้ช่วยวิจัย 5 คน เป็นนักศึกษาสาขามานุษยวิทยาทั้งในระดับปริญญาตรีและบัณฑิตศึกษา ทำงานภาคสนามร่วมกับผู้เขียนและนักวิจัยท้องถิ่นทั้งในอยู่ในอำเภอด่านซ้าย และมีบ้านเกิดอยู่ชุมชนที่ศึกษา ตลอดจนแกนนำเกษตรกรและชาวบ้าน

แต่เนื่องจากพื้นที่วิจัยตั้งห่างจากตัวอำเภอด่านซ้ายพอประมาณ ผู้เขียนจึงปรึกษากับผู้ใหญ่บ้านบ้านนาเรื่องที่พักของผู้ช่วยวิจัยระหว่างทำงานภาคสนาม ทางผู้ใหญ่บ้านตอบกลับว่า บ้านตนเองไม่สะดวก จึงแนะนำบ้านร้างของญาติตนเองที่ตั้งอยู่ใกล้กับบ้านตน แต่เมื่อเวลาผ่านไปที่ต้องดำเนินโครงการกลับไม่ได้รับคำยืนยันที่แน่ชัดเรื่องที่พัก ผู้เขียนจึงประสานงานไปยังนักวิจัยท้องถิ่นที่สังกัดโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย เพื่อให้ผู้ช่วยนักวิจัยได้พักอาศัยระหว่างเก็บข้อมูลซึ่งก็คือบ้านของนางกัน เพียรประสิทธิ์ แม่ของนักวิจัยท้องถิ่น ประกอบกับผู้เขียนเห็นว่านางกันเป็นผู้อาวุโสของหมู่บ้านและอาศัยอยู่บ้านเพียงคนเดียว จึงตัดสินใจให้ผู้ช่วยวิจัย ซึ่งเป็นผู้หญิง 4 คน พักบ้านดังกล่าว และผู้ช่วยวิจัยชายอีก 1 คน พักบ้านญาตินางกันซึ่งอยู่ติด ๆ กัน ส่วนค่าที่พัก ทั้งนางกันและญาตินางกันไม่เก็บค่าใช้จ่าย เพราะเห็นว่าคณะวิจัยเข้ามาพัฒนาชุมชน ทำประโยชน์ให้หมู่บ้าน แต่ขอให้ช่วยเพียงค่าน้ำและค่าไฟเป็นรายเดือนเพียงเล็กน้อย

ผู้ช่วยวิจัยทำงานภาคสนามเป็นไปด้วยดี เพราะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน กระทั่งเมื่อโครงการดำเนินได้ระยะหนึ่ง เริ่มมีเสียงซุบซิบนินทาจากเครือข่ายที่สนับสนุนผู้ใหญ่บ้านว่า นางกัน เพียรประสิทธิ์และญาติที่ที่บ้านพักผู้ช่วยวิจัยได้รับผลประโยชน์โดยตรงเป็นค่าตอบแทนเรื่องค่าเช่าบ้าน และมีหน้ามิตาที่บ้านได้รับผู้ช่วยวิจัยเข้ามาอาศัย ทำให้นางกันไม่พอใจ หากแต่เรื่องดังกล่าวก็ซ่อนอยู่เพียงเบื้องหลังของวงสนทนาในแต่ละครอบครัว ไม่เคยเปิดเผยในวงสาธารณะ

ปัญหาดังกล่าวทำให้ผู้เขียนต้องกลับมานั่งทบทวนการทำงานภาคสนามของผู้ช่วยวิจัย เพราะเกรงว่าเรื่องจะบานปลาย จึงตัดสินใจปรึกษาทางฝ่ายผู้ใหญ่บ้าน ก็ได้รับคำตอบเช่นเดิมว่าเรื่องที่พักผู้ช่วยวิจัยไม่เป็นปัญหาสำหรับตน พักบ้านไหนก็ได้แล้วแต่สะดวก ส่วนฝ่ายนางกัน เพียรประสิทธิ์

ก็บอกให้ผู้ช่วยนักวิจัยได้พักบ้านตนเองต่อ อย่างไรก็ตาม ปัญหาการรับผลประโยชน์เรื่องที่พักยั้งคาราคาซัง ซ้ำยังคุกรุ่นอยู่ในโลกของการนิเทศาในที่สุด ผู้เขียนจึงปรึกษากับคณะวิจัยท้องถิ่นและแกนนำหมู่บ้านที่ไม่เป็นทางการ โดยเสนอให้ผู้เขียนเปิดตัวโครงการวิจัยอย่างเป็นทางการ ประหนึ่ง “Grand opening” เหมือนเช่นการเปิดงานแฟร์แสดงสินค้า มีการแสดงการเดินรำพื้นบ้านและเชิญผู้ใหญ่จากภาคส่วนต่าง ๆ เช่น นายอำเภอตำบล นายกองคการ บริหารส่วนตำบล กำนันบ้านนาดี ผู้อำนวยการโรงพยาบาลส่งเสริมส่วนตำบล เข้าร่วมเป็นสักขีพยาน ทั้ง ๆ ที่โครงการวิจัยได้เปิดตัวไปแล้วเมื่อครั้งทำ ประชามติชุมชน

การเปิดโครงการวิจัยครั้งนี้ไม่เพียงแต่บอกกล่าววัตถุประสงค์ของ โครงการ หากยังชี้แจงย้ำอีกครั้งถึงการมี “ผู้คน” เดินทางเข้าออกในหมู่บ้าน และต้องมีผู้ช่วยวิจัยอาศัยอยู่ในชุมชนเป็นบางช่วง ตลอดช่วงเวลาทำงานภาค สนาม 1 ปี 6 เดือน พร้อมเสนอให้รายชื่อให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานกลุ่มตลาด และที่ปรึกษาโครงการวิจัย ซึ่งผู้ใหญ่บ้านก็ตอบรับคำดังกล่าวด้วยดี อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่เกิดจากการนิเทศาที่มีต่อนางกัน เพียรประสิทธิ์ กลับไม่ได้ถูก หยิบยกขึ้นมากล่าวบนเวทีดังกล่าว เพราะนางกันขอร้องไม่ให้พูดเรื่องดังกล่าว เนื่องจากเป็นเวทีสาธารณะระดับตำบล เกรงว่าจะส่งผลเสียต่อบรรยากาศ ของการเปิดงาน อีกทั้งทางโครงการวิจัยก็มีการบอกกล่าวโดยหลักการว่าจะ มีผู้คนเข้าออกและพักอาศัยในหมู่บ้านเป็นระยะ ๆ

2) ตลาดสี่เหลี่ยมบ้านนา: การขับเคลื่อนชุมชน หรือ “ชะล่า” ? และการเจ็บป่วยของผู้อาวุโส: ความซับซ้อนของชีวิตที่ต้องทำความเข้าใจ

ตลาดสี่เหลี่ยมบ้านนาเปิดอย่างเป็นทางการในวันที่ 12 สิงหาคม 2561 หากแต่การดำเนินงานของโครงการเพื่อเตรียมความพร้อมของเกษตรกรเกิดขึ้นก่อนหน้านั้นในรูปแบบการอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน และการศึกษาดูงาน ปฏิบัติการดังกล่าว ทำให้หมู่บ้านเกิดความเคลื่อนไหว ทั้งในแง่ผู้คนเข้าออกต่อเนื่องและศึกษ้อย่างไม่เป็นมาก่อน ทำให้เกิดมีเสียงเล่าลือว่า ตลาดสี่เหลี่ยมแห่งนี้ทำให้ “ชะล่า” หรือการฝืนข้อห้ามจนทำให้เกิด “ผิดผี” เนื่องจากผีประจำหมู่บ้านไม่พอใจ เพราะพ่อกวเริ่มออกมาพูดกับ

คนใกล้ชิดคิดว่า หมู่บ้านนาเคายอยู่อย่างเงียบ ๆ วันดีคืนดีกลับมีผู้คนมากหน้าหลายตาเดินทางเข้าออก บางครั้งยังส่งเสียงดัง ทำให้ผีประจำหมู่บ้านไม่พอใจ

ปัญหาดังกล่าว ผู้อาวุโสของหมู่บ้านและแกนนำเกษตรกร ตลอดจนสมาชิกตลาดสีเขียวบ้านนาแนะนำให้ผู้เขียนประกอบพิธีแก้ชะล่าที่ “ดงหอ” หรือศาลผีบรรพบุรุษประจำหมู่บ้าน และบอกกล่าวถึงจุดมุ่งหมายของโครงการวิจัย ผู้เขียนจึงทบทวนและเห็นด้วยกับข้อเสนอ เนื่องจากชุมชนให้ความเคารพ ดงหอและผีบรรพบุรุษเป็นอย่างมาก จึงใช้วันเปิดตลาดอย่างเป็นทางการ ประกอบพิธีขอขมา แก่ชะล่าและบอกกล่าวต่อผีประจำหมู่บ้านที่ดงหอ โดยมีพ่อกวานเป็นผู้นำในการประกอบพิธี พร้อมด้วยผู้อาวุโสหมู่บ้าน แกนนำเกษตรกร และสมาชิกตลาดสีเขียวบ้านนา เรื่องราวดังกล่าวจึงเริ่มคลี่คลายได้ระดับหนึ่ง เพราะหลังจากนั้น ไม่มีเสียงว่าร้ายกับตลาดสีเขียวบ้านนาที่ออกมาจากปากพ่อกวาน แต่สิ่งที่น่าสังเกตคือ ผู้นำหมู่บ้านในฐานะประธานตลาดและที่ปรึกษาโครงการวิจัยกับไม่ได้ร่วมประกอบพิธี

เมื่อตลาดสีเขียวบ้านนามีการจัดการลงตัว คือมีสินค้าที่หลากหลายจากกลุ่มสมาชิกวางจำหน่ายอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันลูกค้าก็เข้ามามากขึ้น ทำให้สินค้าขายหมดในเวลารวดเร็ว กล่าวคือ ตลาดเปิดเช้าวันอาทิตย์ ประมาณ 6.00 น. คล้อยหลังเพียง 2-3 ชั่วโมง ตลาดเริ่มวายเพราะขายของหมด ผู้เขียนจึงมั่นใจระดับหนึ่งว่า โครงการวิจัยเดินมาถูกทางและสามารถจัดการปัญหาระหว่างดำเนินการวิจัยได้ลุล่วง กระทั่งวันหนึ่ง ระหว่างที่ผู้เขียนกลับมาทำงานประจำที่กรุงเทพฯ ก็ได้รับสายโทรศัพท์จากนักวิจัยท้องถิ่นบ้านนาว่า แม่ของเขาป่วยหนัก ต้องนอนรักษาตัวที่ห้อง ICU โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย เบื้องต้นหายใจติดขัดและเดินไม่ได้ ผู้เขียนตกใจและถามกลับว่า เกิดอะไรขึ้น

นักวิจัยท้องถิ่นคนดังกล่าวตอบกลับว่า สาเหตุไม่แน่ชัด แต่ชาวบ้านเชื่อว่า แม่ของตน “ชะล่า” มีเหตุมาจากเป็นตัวตั้งตัวตีขับเคลื่อนงานวิจัยและส่งเสริมให้เปิดตลาดสีเขียวบ้านนา ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในชุมชน แม้หัวหน้าโครงการวิจัยฯ จะบอกกล่าวขอขมาต่อผีบรรพบุรุษที่ดงหอแล้วก็ตาม นักวิจัยท้องถิ่นคนดังกล่าวจึงกำชับเชิงขอร้องให้ผู้เขียนยุติโครงการวิจัยและปิดตลาดสีเขียวบ้านนาที่กำลังตั้งไข่

ผู้เขียนได้แต่รับฟังและไม่ได้ให้คำตอบว่าโครงการวิจัยต้องยุติโดยทันทีและตลาดสี่เหลี่ยมบ้านนาต้องปิดการขายหรือไม่ แต่ก็อดคิดในใจไม่ได้ว่าถึงแม้ไม่บอกให้ปิดตลาด แต่สมาชิกตลาดก็คงไม่เปิดขายเพราะเกรงชะล่า เนื่องจากชาวบ้านในหมู่บ้านยังคงความเชื่อเรื่องผีย่างเหนียวแน่นตามที่กล่าวเบื้องต้น

คล้อยหลังจากนั้น 2 วัน ผู้เขียนตัดสินใจเดินทางเดินขึ้นไปอำเภอด่านซ้าย เพื่อเยี่ยมผู้อาวุโสที่โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย ปรากฏว่า นางกัน เพียรประสิทธิ์ มีอาการดีขึ้น แต่ยังคงไม่คล่อง ทางโรงพยาบาลจึงให้กลับมาพักผ่อนที่บ้าน ระหว่างการเยี่ยมเยียนและพูดคุยสารทุกข์สุกดิบ นางกันเผยว่า ที่ตนเองเจ็บป่วย เพราะผีประจำหมู่บ้านโกรธมากที่มีการดำเนินโครงการวิจัยจนเปิดเป็นตลาดสี่เหลี่ยมบ้านนา โดย ผู้ใหญ่บ้านไม่พาคณะวิจัยมาบอกกล่าวผีที่ดงหอดด้วยตนเอง

เสียงโงะจันในหมู่บ้านนาดังกล่าวเป็นคำรำลือที่มีนัยสำคัญคือ เพื่อให้ผู้ใหญ่บ้านพาคณะวิจัยไปบอกกล่าวกับพ่อกวนที่ดงหอดอีกครั้ง ผู้เขียนจึงนำเรื่องนี้ไปหารือกับผู้ใหญ่บ้าน แต่ผู้ใหญ่บ้านกลับปฏิเสธที่จะปฏิบัติ เพราะเห็นว่านั่นไม่ใช่เหตุผลที่สำคัญ เพราะโครงการวิจัยได้เปิดตัวอย่างเป็นทางการและเปิดเวทีทำประชาคมติของหมู่บ้านร่วมกับภาคส่วนต่าง ๆ ในท้องถิ่นแล้ว

การปฏิเสธของผู้ใหญ่บ้านจึงมีนัยที่สำคัญบางประการ ทั้งในมิติความสัมพันธ์กับพ่อกวนและนางกัน เพียรประสิทธิ์ ผู้มีศักดิ์เป็นป้าตนเอง จนนำไปสู่ปัญหาที่สร้างความขัดแย้งและนำไปสู่ความแตกหักของเครือข่ายและชุมชนในเวลาต่อมา รวมถึงยังส่งผลกระทบต่อ การเปิดตลาดสี่เหลี่ยมบ้านนา

3) การรับฟังและบทสนทนา

อีกหนึ่งการแก้ปัญหาความขัดแย้งจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน?

ในแง่สถานการณ์ตลาดสี่เหลี่ยมบ้านนา แม้อาการป่วยของนางกัน เพียรประสิทธิ์ จะดีขึ้น แต่ตลาดไม่อาจเปิดขายได้ เพราะสมาชิกตลาดและชาวบ้านยังเชื่อว่า ตลาดแห่งนี้ทำให้นางกันผิต “ชะล่า” เรื่องดังกล่าว ทำให้นางกันกังวลใจอย่างมาก เพราะตนเองเป็นแกนหลักขับเคลื่อนตลาดอย่างไม่

เป็นทางการ ในขณะที่บุคคลที่ต้องขับเคลื่อนตลาดอย่างเป็นทางการก็คือ ผู้ใหญ่บ้านกลับเพิกเฉยต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ทำให้นางกันต้องออกมา เคลื่อนไหวในเรื่องดังกล่าวอีกครั้ง โดยนางกันร่วมมือกับแกนนำเกษตรกรและ สมาชิกเครือข่ายตลาดสีเขียวบ้านนามีการหารือถึงบทบาทหน้าที่ของผู้ใหญ่ บ้านที่ทำงานไม่สมบทบาท หลังจากนั้น มีข่าวลือหนาหูทั่วบ้านนาว่า นางกัน จะเดินทางไปอำเภอด่านซ้ายเพื่อร้องเรียนการทำงานของผู้ใหญ่บ้านที่ไม่รับผิดชอบงาน เมื่อรับโครงการจากรัฐแล้วไม่สานงานต่อให้ลุล่วง ประการสำคัญ ยังลือว่านางกันจะสนับสนุนให้คนอื่นเข้ามาทำหน้าที่ผู้ใหญ่บ้านแทนนายทม เพียรประสิทธิ์

ในไม่ช้า เรื่องดังกล่าวจึงเข้าสู่ผู้ใหญ่บ้าน สร้างความไม่พอใจให้กับ นายทม เพียรประสิทธิ์ เป็นอย่างมาก พร้อมกับโจมตีเครือข่ายของนางกัน เพียรประสิทธิ์ ว่าได้ประโยชน์จากโครงการวิจัยและการเปิดตลาดสีเขียว บ้านนา นอกจากนี้ นายทมยังเดินทางไปปรึกษากับนางฉวีวรรณ อรรถพันธ์ ผู้อาวุโสของอำเภอด่านซ้าย ซึ่งเคยเป็นครูอยู่ที่โรงเรียนบ้านนาและเคยสอน นายทมแล้วรู้จักกับผู้เขียนเป็นอย่างดี เพราะนางฉวีวรรณเป็นเครือข่ายนัก วิจัยท้องถิ่นเมื่อครั้งผู้เขียนเข้ามาทำงานที่อำเภอด่านซ้ายในช่วงปี พ.ศ. 2546 นายทมขอร้องให้ผู้อาวุโสของอำเภอด่านซ้ายคนดังกล่าวบอกกับผู้เขียนให้ ช่วยพูดกับนางกันว่าอย่าร้องเรียนตน เพื่อปลดจากตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน

เมื่อผู้เขียนทราบเรื่อง จึงปรึกษากับภาคส่วนต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ทั้งตัวแทนองค์การบริหารส่วนตำบลนาดี ผู้ใหญ่บ้านนาคนก่อน และคูร์ณีก็คือ นางกัน เพียรประสิทธิ์และนายทม เพียรประสิทธิ์ เพื่อเปิดเวทีเฉพาะกิจใน หมู่บ้านเพื่อพูดคุยแบบเปิดใจ โดยให้แต่ละคนพูดปัญหาที่เกิดขึ้นคืออะไร ต้นตอมาจากอะไร ซึ่งสรุปได้ว่า ฝ่ายผู้ใหญ่บ้านไม่พอใจที่นางกันจะร้องเรียน ให้ตนออกจากตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ส่วนนางกันยังคงเหตุผลเดิม เพราะผู้ใหญ่ ไม่ทำงาน โดยเฉพาะเรื่องตลาดสีเขียวบ้านนา ไม่มีทิศทางว่าจะเปิดหรือไม่ ซึ่งตัวแทนองค์การบริหารส่วนตำบลนาดีและผู้ใหญ่บ้านนาคนก่อนที่เข้าร่วม พูดคุยได้ช่วยหาทางออกออก พร้อมทั้งตั้งคำถามว่ากับทั้ง 2 คนว่า ต้องการให้ ตลาดเปิดหรือไม่ ซึ่งได้คำตอบตรงกันคือ ประสงค์ให้เปิด แต่ขอเปลี่ยนรูปแบบการบริหาร หากผู้ใหญ่บ้านไม่สามารถดำเนินการในฐานะประธานได้ ขอ

ให้แกนนำเกษตรกรและนักวิจัยท้องถิ่นขับเคลื่อนตลาดแทน ขณะเดียวกัน ผู้ใหญ่บ้านก็ตั้งข้อแม้ว่า ขอให้นางกันยุติการโจมตีตนเองและโรงเรียนให้พ้นจากตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน เรื่องจึงจบได้ระดับหนึ่ง คือ ตลาดสีเขียวสามารถเดินหน้าต่อไปได้ แต่เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างนางกันกับนายทมดูจะยังชุ่มชื้นหมองใจและเก็บไว้ในใจทั้งสองฝ่าย

4) “ศักดิ์ศรี” และ “ตัวตน”: การคลี่ปมปัญหาความขัดแย้ง

หลังการพูดคุยปัญหาระหว่างนางกัน เพียรประสิทธิ์กับผู้ใหญ่บ้านจบลง สัปดาห์ต่อมาตลาดสีเขียวบ้านนากลับมาเปิดอีกครั้ง แต่ครั้งนี้ไม่เหมือนเดิม เพราะนางกัน เพียรประสิทธิ์ บอกชัดเจนว่าจะไม่เกี่ยวข้องกับตลาด เพื่อไม่ให้เกิดข้อครหาเรื่องชะล่าและได้ผลประโยชน์จากตลาด การจัดการตลาดจึงดำเนินการโดยแกนนำเกษตรกรและนักวิจัยท้องถิ่น ช่วงนั้น ผู้เขียนได้ลงเก็บข้อมูลภาคสนามกลับได้ข้อมูลที่ไม่คาดคิดเกี่ยวกับปมอาการป่วยของนางกันและความขัดแย้งระหว่างนางกันกับผู้ใหญ่บ้าน

“ยายกันไม่ได้ชะล่าหรอก” เพื่อนบ้านคนหนึ่งของนางกัน เพียรประสิทธิ์ บอกกล่าว พร้อมยังเล่าเพิ่มเติมกับผู้เขียนว่า วันนั้น นางกันพรวนดินข้างบ้านเกิดหกล้มทำให้กระดูกทับเส้นจนเดินไม่ได้ ประกอบกับเป็นโรคหัวใจอยู่เป็นทุนจึงทำให้หายใจติดขัด ซึ่งอาการดังกล่าวก็ตรงกับคำวินิจฉัยของแพทย์ที่นางกันไปรักษา

เมื่อความจริงเผยออกมา คำถามสำคัญคือ ทำไมนางกัน เพียรประสิทธิ์ถึงไม่บอกความจริงกับสิ่งที่เกิดขึ้นกับตน แต่กับบอกเล่าเรื่องราวอาการป่วยจนเดินไม่ได้มาจากการ “ชะล่า” ที่ไปเชื่อมโยงกับเรื่องราวของตลาดสีเขียวบ้านนา ผู้เขียนจึงนำเรื่องดังกล่าวปรึกษากับลูกสาวนางกันซึ่งเป็นนักวิจัยท้องถิ่น ซึ่งเธอก็เพิ่งทราบเรื่องและรู้สึกตกใจกับสิ่งที่เกิดขึ้น ผู้เขียนและนักวิจัยท้องถิ่นจึงตั้งคำถามตามมาว่า ทำไมนางกันจึงมีความคิดเช่นนั้น

หลังจากนั้น นักวิจัยท้องถิ่นคนดังกล่าวจึงไปหารือกับแกนนำเกษตรกร ก่อนตัดสินใจบอกปัญหาดังกล่าวกับผู้เขียนว่า น่าจะสืบเนื่องจากเหตุการณ์เมื่อหลายปีก่อน บุตรชายของพ่อกวณถูกผู้ใหญ่บ้านจับกุมนำส่งตำรวจ เพราะไปพัวพันคดียาเสพติด พ่อกวณขอร้องอย่าส่งลูกตนเองให้ตำรวจ แต่ผู้ใหญ่

บ้านบอกว่าเมื่อทำผิดกฎหมายก็ต้องดำเนินคดีของรัฐ ดังนั้น เมื่อเกิดเหตุการณ์นางกัน เพียรประสิทธิ์ ป่วยจนเดินไม่ได้ พ่อกวนจึงนิมิตว่า ฝับริพรบุรุษโครธเคื่องนางกันที่เป็นแกนนำขับเคลื่อนงานวิจัยและทำตลาดสุขภาพบ้านนา ทำให้หมู่บ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงและมีความวุ่นวาย

การจะแก้ “ชะล่า” ให้นางกัน เพียรประสิทธิ์ให้หายป่วยได้ ผู้ใหญ่บ้านจะต้องเป็นผู้นำนำคณะวิจัยทั้งหมดไปประกอบพิธีแก้ชะล่าที่ตงหอ เรื่องดังกล่าวจึงเข้าทางกับความต้องการของนางกันที่ต้องการให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำในการประกอบพิธี แต่ท้ายสุดกลับถูกผู้ใหญ่บ้านปฏิเสธ เพราะหากผู้ใหญ่มาประกอบพิธีนั้นย่อมหมายความว่า ในโลกของพิธีกรรม พ่อกวนและนางกันสามารถแสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหนือกว่าในการควบคุมผู้ใหญ่บ้านได้สำเร็จ ซึ่งตรงข้ามกับโลกแห่งความเป็นจริง พ่อกวนกลับถูกอำนาจของผู้ใหญ่บ้านควบคุมตั้งเห็นจากการดำเนินคดียาเสพติดบุตรชายของตน รวมถึงการเพิกเฉยต่อคำขอร้องของนางกันที่พยายามแสดงบทบาทควบคุมผู้ใหญ่บ้านไม่อาจปฏิบัติได้จริง ภาวะอิทธิทธิเหลือดังกล่าวจึงนำมาสู่ความแปลกแยกและทำให้เกิดการแตกหักในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่บ้าน นางกันและพ่อกวน ดังที่กล่าวมา โดยมีงานวิจัยการขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียวบ้านนาเป็นเสมือน “ชนวน” เร่งให้ความขัดแย้งดังกล่าวปะทุขึ้นมา

บทเรียนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนเป็นกระบวนการที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนร่วมทำวิจัย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นวิธีการสร้างเสริมให้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง (Bottom-up approach) ร่วมวิเคราะห์ ประเมินปัญหาและเรียนรู้ ตลอดจนหาแนวทางในการตัดสินใจปัญหา เกิดการประยุกต์ฐานความรู้เดิมผสมผสานเข้ากับองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากนักวิชาการจากภายนอก ผสานกับกิจกรรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจาก “บ้านก้างปลาโมเดล” ซึ่งเป็นโครงการวิจัยที่ผู้เขียนเข้าไปส่งเสริมก่อนบ้านนา เกิดการขับเคลื่อนการทำเกษตรปลอดภัยและการสร้างตลาดสีเขียว นำมาสู่การรวมกลุ่มเกษตรกร พี่ฉกปลอดภัยสร้างรายได้ต่อเนื่องและการทำเกษตรที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม พร้อมขยายเครือข่ายเกษตรกรทั้งในชุมชนและต่างหมู่บ้านมายังบ้านนา

บทเรียนสำคัญที่ผู้เขียนเรียนรู้โครงการวิจัยนี้คือ การประยุกต์วิธีวิทยาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนและการจัดการผลกระทบจากการใช้วิจัยขับเคลื่อนชุมชน ซึ่งบทความนี้หยิบยกเรื่องความขัดแย้งในปฏิบัติการสัมพันธ์ทางสังคมมาเป็นตัวอย่างเรียนรู้ สรุปได้ดังนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน: เครื่องมือและการประยุกต์

โครงการวิจัยอาศัยฐานข้อมูลจากงานวิจัยก่อนหน้านี้ที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยต่อเนื่องหลายปี ประกอบกับการหารือกับนักวิจัยท้องถิ่นที่เป็นคนในพื้นที่ เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลประกอบการพิจารณาหมู่บ้านที่มีความพร้อมในการขับเคลื่อนการทำเกษตรปลอดภัย รวมทั้งร่วมกันศึกษาและวิเคราะห์ระบบนิเวศชุมชนให้ครอบคลุมทุกมิติ ทั้งสภาพแวดล้อมสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งภูมิหลังและความขัดแย้งของผู้คนในชุมชน เพื่อทำความเข้าใจรูปแบบการดำเนินชีวิตของชุมชน

กระทั่งเมื่อเห็นว่าหมู่บ้านมีความพร้อมในการขับเคลื่อน โครงการวิจัยได้ปรึกษากับผู้นำชุมชนของหมู่บ้านนาทั้งผู้นำที่เป็นทางการ คือ กำนันผู้ใหญ่บ้านและตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและผู้นำที่ไม่เป็นทางการคือ ผู้อาวุโส ผู้รู้ และแกนนำเกษตรกร ที่สำคัญคือ “พ่อกวน” ผู้นำแห่งจิตวิญญาณของบ้านนา เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยจะเข้ามาดำเนินงานในชุมชน

หลังจากนั้น จึงทำความเข้าใจกับสมาชิกในชุมชนและภาคส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะหน่วยงานภาครัฐระดับจังหวัดและอำเภอในฐานะเจ้าของพื้นที่ เพื่อให้รับทราบที่มาที่ไปการดำเนินโครงการวิจัยเพื่อให้รับทราบโดยหลักการ หรือหากเกิดเรื่องใด ๆ ระหว่างการทำวิจัย หน่วยงานดังกล่าวอาจเป็นส่วนสำคัญในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังจัดเวทีการพูดคุยในหลายระดับอย่างต่อเนื่องที่โครงการวิจัยดำเนินการ เริ่มจากการพูดคุยชี้แจงในต่อกลุ่มย่อยเฉพาะผู้นำ ก่อนจัดเวทีระดับชุมชน พร้อมทำประชาคมติดกับชุมชนในการส่งเสริมการทำเกษตรปลอดภัยและการสร้างตลาดสีเขียวว่าชุมชนเห็นชอบต่อการดำเนินโครงการวิจัยในชุมชนหรือไม่

คณะวิจัยและแกนนำเกษตรกรจะช่วยในการกระจายข่าวสาร การทำความเข้าใจกับปัญหา และการประสานผู้มีส่วนได้ส่วนเสียให้เข้าร่วม ดำเนินงาน ขณะเดียวกันโครงการยังมีโอกาสได้รับฟังข้อมูลและสภาพปัญหา รวมทั้งความต้องการของสมาชิก ชุมชนและเครือข่าย ในกระบวนการนี้ โครงการวิจัยได้จัดเวทีการสนทนาพูดคุยระหว่างสมาชิกในชุมชน โดยเชิญผู้แทนชาวบ้านที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมสนทนา ส่วนการอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนจะมีวิทยากรผู้เชี่ยวชาญแต่ละด้านเข้ามาแลกเปลี่ยนและเรียนรู้กับเกษตรกรตัวอย่างและชาวบ้าน

อย่างไรก็ตาม ผลลัพธ์การขับเคลื่อนชุมชนดังกล่าวไม่อาจลุล่วงได้ หากโครงการวิจัยไม่ทำความเข้าใจต่อวิถีชีวิตว่าด้วยการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยเฉพาะ “ตัวตน” ของผู้เขียนในฐานะหัวหน้าโครงการ วิจัยจากส่วนกลางยังจำเป็นต้องบูรณาการตนเองให้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม และวิถีชุมชน ด้วยการทำงานภาคสนามแบบฝังรากในพื้นที่วิจัย (Mead, 2001) กล่าวคือ ก่อนศึกษาวิจัย ผู้เขียนได้ร่วมสังเกตการณ์อย่างไม่มีส่วนร่วมกับชุมชนในการดำเนินชีวิตด้านการเกษตร และเมื่อดำเนินการวิจัย ผู้เขียนเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ศึกษาอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เพื่อพยายามทำความเข้าใจชุมชนในมิติต่าง ๆ ผ่านปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (อานันท์, 2548) เช่น ร่วมกิจกรรมทางการเกษตร งานบุญประเพณีต่าง ๆ ของชุมชน และการกินอยู่ เป็นต้น เพื่อให้การขับเคลื่อนการอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนสัมฤทธิ์ผล ร่วมกับการเลือกนักวิจัยท้องถิ่นที่เป็นคนในชุมชน เพราะมีความเข้าใจวิถีของพื้นที่ศึกษาอย่างลึกซึ้ง จนนำสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำเกษตรที่มีการใช้สารเคมีทางการเกษตรเข้มข้นมาเป็นการทำเกษตรระบบปลอดภัย

2. บทสนทนาระหว่าง “ปฏิบัติการสังคมแบบชาวบ้าน” และ “ปฏิบัติการวิจัยขับเคลื่อนชุมชน”

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้นำชุมชนคือ สิ่งที่ปรากฏอยู่ก่อนหน้าที่โครงการวิจัยจะเข้าไปดำเนินการ หากแต่ความขัดแย้งดังกล่าวไม่เผยให้เห็นนักวิจัยจากภายนอกเห็นเด่นชัดในระยะเริ่มทำงานกับ

ชุมชน กระทั่ง ผู้เขียนดำเนินการวิจัยได้ระยะหนึ่ง ภาพความขัดแย้งจึงค่อย ๆ ถูกปรับให้คมชัดขึ้น โดยมีการสร้างเรื่องราวผ่านปฏิบัติการทางสังคมแบบชาวบ้าน นับจากการสร้างข่าวลือ เรื่องราวที่สัมพันธ์กับการเจ็บป่วย ความเชื่อเรื่องชะล่าและผีบรรพบุรุษ คู่ขนานไปกับปฏิบัติการวิจัยขับเคลื่อนชุมชน กล่าวโดยสรุปคือ

“ข่าวลือ” เป็นปฏิบัติการสังคมแบบชาวบ้านที่ใช้ขับเคลื่อนเรื่องการเมืองความหมายจากนักวิจัย ดังเห็นจากการสร้างเรื่องการเมืองได้ประโยชน์ที่ทับซ้อนของผู้อาวุโสและญาติของผู้อาวุโสกรณีให้บ้านพักและการขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียว กล่าวคือ ในมิติเศรษฐกิจ ผู้ให้ที่พักได้ค่าเช่าบ้านเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ แต่ขณะเดียวกันในมิติทางสังคมการให้ที่พักกับนักวิจัยนั้นเป็นการเพิ่มทุนทางสังคม เพราะชาวบ้านในชุมชนมักพูดอยู่เสมอว่าบ้าน “หมอกัน” หรือนางกัน เพียรประสิทธิ์ มีนักวิจัยเข้ามาอยู่ ถือเป็นเรื่องที่ดีหน้าชูตาทางสังคมให้หมอกัน

อีกกรณีหนึ่ง การเจ็บป่วยของนางกัน เพียรประสิทธิ์ ตัวนางกันได้ใช้กลไกของข่าวลือว่าตนเองชะล่า ทำให้ผิวดำ เพื่อเป็นเครื่องมือในการต่อรองอำนาจกับนายทม เพียรประสิทธิ์ เพื่อหวังให้นายทมนำคณะวิจัยไปบอกกล่าวต่อพ่อกวนซึ่งมีความขัดแย้งกับผู้ใหญ่บ้านอยู่เป็นทุน เพียงแต่การต่อรองดังกล่าวไม่เป็นผล ขณะเดียวกันกลับทำให้ตลาดสีเขียวบ้านนาที่กำลังจะก้าวอย่างต้องหยุดชะงักและปิดลงชั่วคราว เพราะชาวบ้านเกรงว่า หากเปิดตลาดจะทำให้นางกันกลับมาป่วยหนัก จึงทำให้นางกันยกระดับการต่อสู้ โดยสร้างกระแสจนเกิดข่าวลือการไม่ทำงานของผู้ใหญ่บ้านตามที่รัฐมอบหมาย และจะหาผู้ที่เหมาะสมมาเป็นผู้ใหญ่บ้านแทนนายทม ปฏิบัติการสร้างข่าวลือครั้งนี้สร้างความสั่นคลอนให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นอย่างมาก จนท้ายที่สุด ผู้เขียนในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัยจึงต้องเปิดเวทีชาวบ้านเล็ก ๆ เชิญญาติผู้ใหญ่บ้านคนก่อนและตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลนาดี พร้อมคู่มือคือนางกันและนายทม เปิดวงสนทนา แม้ความสัมพันธ์ของนางกันกับนายทมจะไม่ได้ถูกแก้ปัญหาก หากแต่ทำให้ความขัดแย้งเนื่องจากการขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียวเริ่มคลี่คลาย พร้อมกับข่าวลือจึงค่อย ๆ จางหาย จนทำให้ตลาดสีเขียวบ้านนาก็กลับมาเปิดและโครงการวิจัยขับเคลื่อนชุมชนก็ดำเนินได้ต่อไป

ส่งท้าย

ผู้เขียนได้นำกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนเพื่อขับเคลื่อนชุมชนประยุกต์เป็นแนวทางในการดำเนินวิจัย โดยมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ในแต่ละช่วงเหตุการณ์ เช่น การเปิดโครงการวิจัยในรูปแบบ “Grand opening” หรือการประกอบพิธีแก้ชะล่าที่ดงหอย ตลอดจนเปิดเวทีเล็ก ๆ อย่างไม่เป็นทางการในการพูดคุยปัญหาความขัดแย้งของกลุ่มผู้นำหมู่บ้าน ทั้งหมดก็เพื่อลดกระแสความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน แต่สิ่งสำคัญที่ผู้เขียนให้ค่าอย่างมากคือ การเข้าถึงชุมชนทั้งในมิติเชิงกายภาพ การรู้จักคนและวิถีชีวิตของคนในชุมชน โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมกับนักวิจัยท้องถิ่นที่เกิดและเติบโตในและเข้าใจวิถีชุมชนยังเป็นเพียงจักรสำคัญในการดำเนินการขับเคลื่อนงานวิจัย

ดังนั้น หากเลยประเด็นสำคัญข้างต้น อาจส่งให้โครงการวิจัยให้ล้มไม่เป็นท่าและอาจต้องยกเลิกไปในที่สุด อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าฉงนคิดสำหรับกรณีศึกษานี้คือ ความขัดแย้งในความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มผู้นำอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการที่ไม่เปิดเผยให้ผู้เขียนได้เห็น แม้จะทำความเข้าใจชุมชนเป็นอย่างดี หรือแม้แต่การมีนักวิจัยในทีมเป็นคนในชุมชนแล้วก็ตาม ตรงข้ามกัน ภาพที่ปรากฏกลับถูกนำเสนอในเชิงบวก คือ มีความสามัคคีและต่างส่งเสริมกันในฐานะเครือญาติ กระทั่งเมื่อโครงการวิจัยเริ่มปฏิบัติการขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียว ภาพความขัดแย้งจึงเริ่มคลายปมให้เห็น อันเนื่องจากการผลการขับเคลื่อนเกษตรปลอดภัยและตลาดสีเขียวที่ส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนวิถีเกษตร รวมทั้งการมีหน้ามีตาของอย่างไม่ปรากฏมาก่อน ทั้งการเข้าออกของผู้คน การช่วงชิงความหมายและผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น เรื่องราวที่เกิดขึ้นจึงเป็นบทเรียนสำคัญต่อตัวผู้เขียนในฐานะ “คนนอก” ต้องกลับมาทบทวนการทำงานภาคสนามในประเด็นที่เปราะบางดังกล่าว เพราะหากด่วนตัดสินภาพที่เห็นหรือสิ่งที่ชุมชนนำเสนอก็อาจส่งผลกระทบต่อการดำเนินโครงการวิจัยในเวลาต่อมา

กล่าวได้ว่า ความขัดแย้งจากการทำงานวิจัยขับเคลื่อนชุมชนคือสิ่งที่อยู่เหนือแผนการดำเนินงานวิจัย (DeMarrais, 1998) ดังนั้น หลักการที่เหมาะสม

กับผู้เขียน ณ ช่วงเวลานั้นคือ “หลักการฟัง” (Iphofen, 2015) กล่าวคือ เมื่อประสบปัญหา ผู้เขียนจะตั้งใจฟังเสียงของคนในชุมชนและ/หรือฟังเสียงของคู่กรณีที่เป็นข้อขัดแย้ง ก่อนที่จะพูดแสดงเหตุผลและหาทางออกของเหตุการณ์ร่วมกัน หากสถานการณ์เกิดบานปลาย เกินกว่าผู้เขียนจะตัดสินใจได้ ก็จะเปิดเวทีพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ในชุมชน โดยเชิญแกนนำหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้ความเคารพร่วมวงหรือ เหมือนเช่นสังคมบ้านนาในอดีตที่เมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งก็จะใช้กระบวนการตัดสินใจเช่นนี้ กล่าวโดยสรุป แม้ว่าวิธีดังกล่าวจะไม่อาจแก้ปัญหาได้สมบูรณ์แบบ แต่อย่างน้อยที่สุดก็ทำให้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นคลายตัวลงและงานวิจัยขับเคลื่อนต่อไปได้ ส่วนความขัดแย้งในความสัมพันธ์ต่าง ๆ ของบุคคลเป็นเรื่องซับซ้อนและประกอบด้วยหลายปัจจัย นอกเหนือจากกระบวนการวิจัยของการขับเคลื่อนโครงการนี้ จำเป็นต้องศึกษาและเรียนรู้ถึงแนวทางจัดการปัญหาดังกล่าวในโอกาสต่อไป

หมายเหตุ: ถอดบทเรียนจากโครงการวิจัยรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์การเพิ่มศักยภาพเกษตรกรและหมู่บ้านต้นแบบการผลิตและการตลาดสีเขียวมาตรฐานด้านซ้ายกรีนเนทโดยประยุกต์ใช้แนวทางระบบการรับรองมาตรฐานอย่างมีส่วนร่วม อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย (เอกรินทร์ และคณะ, 2562) และขอขอบคุณ สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ที่สนับสนุนทุนวิจัย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ. 2553. *คุณลักษณะและวิถีวิทยาการวิจัยเพื่อท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- ชอบ เข้มกลัด และโกวิทย์ พวงงาม. 2537. *การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเชิงประยุกต์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เสมาธรรม.
- บำเพ็ญ เขียวหวาน. 2552. *การวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เพื่อการพัฒนา*. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมชิวราช.
- ภัทรพร เกษสังข์. 2559. *การวิจัยปฏิบัติการ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วรรณดี สุธินรากร. 2556. *การวิจัยเชิงปฏิบัติการ: การวิจัยเพื่อเสรีภาพและการสร้างสรรค์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศยาม.
- วิรัตน์ คำศรีจันทร์. 2554. *พลังความรู้จากการวิจัยแบบ PAR*. กรุงเทพฯ: บริษัทพี.เอ.ลิฟวิ่ง จำกัด.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2548. *ทฤษฎีและวิถีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- เอกรินทร์ พึ่งประชา, บัวลอง ศิริ, วิโรจน์ อินทร์วงษ์ และสมัย ฐานหมั่น. 2560. *สมาร์ตฟาร์มเมอร์: เกษตรทางเลือกและความมั่นคงทางอาหาร*. เลย: รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์.
- เอกรินทร์ พึ่งประชา, ศักดินาภรณ์ นันทิ, วัลลภ ทาทอง, เปรมศรี สาระทัศนานันท์, ไพโรจน์ ทองคำ, ไกรลาศ พิมพ์รัตน์, คุณารักษ์ มณีบุษย์, นภาพร ภักดีสาร, สันทนา ศรีพรหม, กฤษฎา ทองยา, ภาริตา ทองยา, วิโรจน์ อินทร์วงษ์, บัวลอง ศิริ, สมัย ฐานหมั่น, จีรพันธ์ จันทศร, สมดุลย์ เชื้อบุญมี, นิจันท์ ปาณะพงศ์, รุตินันท์ ไกล่ซิด, ธนวรรณ ตุ่มสุภาพ, จริยา นาคำภา และรินทร์ลภัส ฉัฐเมธาสิทธิ์. 2562. *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์การเพิ่มศักยภาพเกษตรกรและหมู่บ้านต้นแบบการผลิตและการตลาดสีเขียวมาตรฐานด้านข้าวกรีนเนทโดยประยุกต์ใช้แนวทางระบบการรับรองมาตรฐานอย่างมีส่วนร่วม อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ภาษาอังกฤษ

- Ballamingie, P. & Johnson, S. 2011. "The vulnerable researcher: Some unanticipated challenges of doctoral fieldwork", *Qualitative Report*, 16: 711–729.

- Bloor, M. & Wood, F. 2006. *Keywords in Qualitative Methods*. Los Angeles: Sage Publications.
- Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*, trans. R. Nice. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bradbury, H. 2015. *Action Research*. Los Angeles: Sage Publications.
- DeMarrais, K. B. 1998. *Inside stories: Qualitative research reflections*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Foucault, M. 1980. *Power/Knowledge*, trans. and ed. C. Gordon et al. New York: Pantheon.
- Greenwood, D. J., Levin, M. 1998. *Introduction to Action Research: Social Research for Social Change*. Los Angeles: Sage Publications.
- Iphofen, R. 2015. *Research ethics in ethnography/anthropology. The European Commission: DC Research and Innovation*. Retrieved from http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/other/hi/ethics-guide-ethnog-anthrop_en.pdf
- Liamputtong, P. 2007. *Researching the vulnerable: A guide to sensitive research methods*. London : Sage.
- Mead, M. 2001. *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilisation*. New York: Harper Collines Publishers.
- McIntyre, A. 2008. *Participatory Action Research*. Los Angeles: Sage Publications.
- McNiff, J. 2017. *Action Research: All You Need to Know*. Los Angeles: Sage Publications.
- Ortner, S.B. 1984. "Theory in Anthropology since the Sixties", *Comparative Studies in Society and History*, 26(1): 126-166.
- Prasad, P. 2018. *Crafting Qualitative Research: Beyond Positivist Traditions*. New York: Routledge.
- Stoecker, R. 2013. *Research Methods for Community Change: A project-Based Approach*. Los Angeles: Sage Publications.